

Rechtskundig Weekblad

Vereniging zonder winstgevend doel

Verschijnt elke zondag

Abonnementsprijs : 800 fr. per jaar

Postchekrekening nr. 3185.22

Beheer en Redactie : Prof. Mr. Ridder René VICTOR, Britselei 40, Antwerpen

HET ARREST VAN STRAATSBURG

Sedert vele jaren is het een traditie dat het Rechtskundig Weekblad het eerste nummer van een nieuwe jaargang opent met een overzicht van de Vlaamse rechtsliteratuur gedurende het vorig gerechtelijk jaar. Vandaag zullen we van deze traditie afwijken om onze lezers onmiddellijk de tekst te bezorgen van het zo belangrijk arrest dat op 23 juli laatstleden geveld werd door het Europees Hof voor de Rechten van de Mens te Straatsburg.

Dit arrest is inderdaad van een uitzonderlijke betekenis op velerlei gebied. Het is een van de eerste monumenten der rechtspraak van het Hof van Straatsburg in een zaak die volledig en grondig behandeld werd met alle juridische middelen voorzien door het Verdrag. Het is een uiterst belangrijke beslissing op het gebied van het Europees recht. Het is uiteindelijk een mijlpaal in de geschiedenis der Vlaamse beweging.

Deze verschillende redenen zijn stellig van aard om er ons toe aan te zetten van de gebruikelijke inhoudsregeling van het Rechtskundig Weekblad af te wijken en een uitgebreid gedeelte van onze uitgave te besteden aan de integrale tekst van dit zo gewichtig arrest.

Dit arrest is echter zeer uitvoerig. De tekst ervan beslaat 126 bladzijden, getypt zonder tussenlijnen. Het vormt dus werkelijk een heel boekdeel.

Ook zullen er 2 nummers van het Rechtskundig Weekblad vereist zijn om de volledige inhoud van het arrest te drukken.

Wij hebben niet gearzeld alle overige bijdragen, alsmede de rechtspraak van onze hoven en rechtbanken te verschuiven naar de volgende nummers van het weekblad, omdat wij er van overtuigd zijn dat onze lezers er ten zeerste prijs zullen op stellen zo spoedig mogelijk in het bezit te komen van de integrale tekst van het arrest van Straatsburg en omdat het zonder twijfel voor een Vlaams juridisch tijdschrift geboden is, vóór elke andere stof, deze belangrijke uitspraak mede te delen.

De publikatie van het arrest zal de eerste twee nummers van deze nieuwe jaargang volledig in beslag nemen. De uitgave van de tekst is echter zó gewichtig, dat het ons voorkwam, dat hiertegen geen enkel bezwaar bestond en dat het zowel op zuiver juridisch gebied als op het gebied der Vlaamse beweging voor onze lezers van onschatbare waarde zou zijn de tekst van dit arrest te bezitten om het grondig te kunnen instuderen.

Zoals het onze lezers bekend is, voorziet artikel 27, lid 1 van het reglement van het Hof : «De officiële talen van het Hof zijn Frans en Engels» en lid 4 : «Iedere beslissing van het Hof wordt in het Frans en het Engels gegeven en het Hof bepaalt welke van beide teksten authentiek is».

De Nederlandse tekst die hier verschijnt, is een officieuze vertaling.

DE REDACTIE.

EUROPEES HOF VOOR DE RECHTEN VAN DE MENS

Arrest van 23 juli 1968

Voorzitter : M. R. CASSIN.
 Rechters : MM. A. HOLMBAECK, A. VERDROSS, G. MARI-
 DAKIS, E. RODENBOURG, A. ROSS, T. WOLD,
 G. BALLADORE PALLIERI, H. MOSLER, M. ZE-
 KIA, A. FAVRE, J. CREMONA, C. H. M. WAL-
 DOCK, G. WIARDA, A. MAST, rechter ad hoc.
 Griffier : M. H. GOLSONG.
 Adjunct-Griffier : M. A. EISSEN.

Zaak : « Betreffende enige aspecten
 van de taalregeling in het Belgisch onderwijs. » (Hoofdzaak).

De procedure

1. De Europese Commissie voor de Rechten van de Mens (hierna de Commissie te noemen) verwees bij haar verzoek d.d. 25 juni 1965 een zaak betreffende sommige aspecten van de taalregeling in het Belgisch onderwijs naar het Hof.

Aan deze zaak liggen zes klachten ten grondslag welke bij de Commissie zijn ingediend tegen het Koninkrijk België onder artikel 25 van het Verdrag tot becherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (hierna het Verdrag te noemen). Deze klachten, de eerste van 16 juni 1962 en de laatste van 28 januari 1964, werden ingediend door ingezetenen van Alseberg en Beersel, Kraainem, Antwerpen en omgeving, Gent en omgeving, Leuven en omgeving en Vilvoorde.

2. De Belgische Regering, partij in het geding, wierp een exceptie van onbevoegdheid op, welke door het Hof werd verworpen bij uitspraak van 9 februari 1967. Deze uitspraak bevat een samenvatting van de daaraan voorafgaande procedure.

3. Op 9 februari 1967 hoorde de Voorzitter van het Hof de mening van de vertegenwoordiger van de Belgische regering en van de gedelegeerden van de Commissie betreffende de te volgen procedure in de hoofdzaak. Bij beschikking d.d. 9 februari 1967 besloot de Voorzitter, overeenkomstig de artikelen 35, lid 1 en 48, lid 3 van het Reglement :

— dat voor het indienen van een eerste memorie, de Belgische regering zou beschikken over een termijn lopende tot 1 mei 1967 ;

— dat de Commissie de gelegenheid zou krijgen om een antwoordmemorie in te dienen, waarvoor een termijn van twee maand werd vastgesteld, lopende vanaf de datum van ontvangst van de memorie van de regering ;

— dat de Belgische regering over een termijn zou beschikken aflopende op 15 september 1967 om een tweede en laatste memorie in te dienen.

De beide termijnen aldus aan de Belgische regering

toegekend, werden respectievelijk verlengd tot 10 mei 1967 (beschikking d.d. 26 april) en tot 2 oktober 1967 (beschikking d.d. 2 september).

4. De eerste memorie van de Belgische regering werd op 9 mei 1967 ter griffie van het Hof ontvangen, de memorie van de Commissie op 12 juli 1967 en de tweede memorie van de regering op 2 oktober 1967.

5. De Secretaris van de Commissie deelde op 6 juni 1967 aan de Griffier mede, dat de Commissie had besloten dat zij in het vervolg zou worden vertegenwoordigd door haar Voorzitter, de heer S. Sorensen, als hoofdgedelegeerde, daar de heer S. Petrén op zijn verzoek uit deze functie was ontheven.

6. Per brief van 22 november 1967 deelde de Belgische regering aan de Voorzitter van het Hof mede, dat zij als vertegenwoordiger had aangewezen de heer A. de Granges de Surgères ter vervanging van de heer A. Gomrée, inmiddels overleden.

7. Overeenkomstig een beschikking genomen door de Voorzitter van het Hof op 7 oktober 1967, ving op 25 november 1967 te Straatsburg een openbare zitting aan in het Paleis voor de Rechten van de Mens ; zij werd voortgezet op 27, 29 en 30 november.

Voor het Hof verschenen :

— voor de Commissie :

M. Sorensen, *hoofdgedelegeerde*, bijgestaan door :
 Mevr. G. Janssen-Pevtschin en F. Welter, *gedelegeerden* ;

— voor de Belgische regering :

A. de Granges de Surgères, Directeur-Generaal van het Bestuur der Wetgeving bij het Ministerie van Justitie
 M. Sorensen, *hoofdgedelegeerde*, bijgestaan door :

M. A. Bayart, Advocaat bij het Belgische Hof van Cassatie, en P. Guggenheim, honorair hoogleraar van de Universiteit van Genève en hoogleraar aan het «Institut Universitaire de Hautes Etudes Internationales» te Genève, *raadslieden* ;

A. van der Stichele, plaatsvervangend Auditeur-Generaal bij de Raad van State van België, *deskundige*.

Het Hof hoorde de verklaringen en conclusies van de navolgende personen :

- voor de Commissie : F. Welter en M. Sorensen ;
- voor de Belgische regering : M. A. Bayart, P. Gugenheim, en A. de Granges de Surgères.

Bovendien stelde het Hof aan de comparanten verschillende vragen welke op 29 en 30 november 1967 mondeling werden beantwoord.

Op 30 november verklaarde de Voorzitter de mondelinge behandeling gesloten.

8. Het Hof beraadslaagde in Raadkamer op 30 november en 1 december 1967. Op 1 december verzocht het zijn Griffier — die zich op 5 december van deze taak kwijtste — aan de Belgische regering en aan de Commissie nadere inlichtingen te vragen betreffende enerzijds de examens afgenomen door de centrale examencommissie en anderzijds de omstandigheden van de niet-gesubsidieerde scholen die in de Nederlandstalige streek een Franstalig onderwijs geven. Het antwoord van de Belgische regering en dat van de Commissie werden op 10 januari 1968 ter griffie ontvangen. De Belgische regering completeerde haar antwoord in maart 1967.

9. Na opnieuw te hebben beraadslaagd, deed het Hof de onderhavige uitspraak.

Ten aanzien van de feiten :

1. Het doel van het verzoek van de Commissie is de zaak aan het Hof voor te leggen opdat het Hof zou kunnen beslissen of sommige bepalingen van de Belgische taalregeling met betrekking tot het onderwijs in overeenstemming zijn met de vereisten van de artikelen 8 en 14 van het Verdrag en artikel 2 van het Protocol van 20 maart 1952 (hierna «het Protocol» te noemen).

2. De klagers, ouders van Belgische nationaliteit, dienen hun klacht bij de Commissie in, zowel voor zichzelf als ten behoeve van hun ruim 800 minderjarige kinderen. Stellende dat zij Franstalig zijn of dat zij zich meestal in het Frans uitdrukken, wensen zij dat hun kinderen ook in die taal onderwijs zullen ontvangen.

Alsemberg, Beersel, Antwerpen, Gent, Leuven en Vilvoorde, waar de ondertekenaars van vijf van de zes klachten (Nummers 1474/62, 1961/62, 1769/63, 1944/63 en 2126/64) wonen, behoren tot de streek die beschouwd wordt als Nederlandstalig, terwijl Kraainem (klacht nummer 1677/62) sedert 1963 deel uitmaakt van een afzonderlijk administratief arrondissement met een eigen regeling. Een deel van de bevolking in al deze arrondissementen — soms een aanzienlijk deel — is Franstalig.

3. Hoewel de zes klachten op verschillende punten van elkaar afwijken, zijn zij in velerlei opzicht gelijk. Het zij voldoende, vast te stellen dat zij er in hoofdzaak over klagen dat de Belgische Staat :

- niet in Franstalig onderwijs voorziet in de gemeenten waar de klagers wonen of, voor wat Kraainem betreft, dat de voorziening voor dergelijk onderwijs ontoereikend is ;

- subsidie onthoudt aan instellingen in bovengenoemde gemeenten welke niet zouden voldoen aan de bepalingen van de taalregeling voor het onderwijs ;

- weigert de getuigschriften afgegeven door deze instellingen te erkennen ;

- aan de kinderen van klagers niet toestaat het Franstalig onderwijs te volgen dat in sommige plaatsen gegeven wordt ;

- dusdoende klagers verplicht, hetzij hun kinderen

te doen inschrijven op plaatselijke scholen, welke oplossing zij in strijd achten met hun wensen, hetzij hen naar school te zenden, óf in het «arrondissement Brussel-Hoofdstad», waar de taal waarin het onderwijs gegeven wordt Nederlands of Frans is al naargelang van de moedertaal of de voor het kind gebruikelijke taal, óf in het Franse taalgebied (Wallonië). Een dergelijke «school-emigratie» zou ernstige risico's en bezwaren met zich meebrengen.

4. De klachten, voor zover de Commissie deze ontvankelijk heeft verklaard, betreffen schending van de artikelen 8 en 14 van het Verdrag en artikel 2 van het Protocol. Deze schending zou voortvloeien uit de toepassing op klagers en hun kinderen van verschillende bepalingen van de wet van 14 juli 1932 «houdende taalregeling in het lager en middelbaar onderwijs», van de wet van 15 juli 1932 «op de toekenning van academische graden», van de wetten van 27 juli 1955 en 29 mei 1959, van de wet van 30 juli 1963 «houdende taalregeling in het onderwijs», van de wet van 2 augustus 1963 «op het gebruik van de talen in bestuurszaken», enz. Bij de wet van 30 juli 1963 werden de wetten van 14 en 15 juli 1932 ingetrokken, maar zij waren nog van kracht toen de klagers van Alsemberg, Beersel, Kraainem, Antwerpen en Gent hun klachten bij de Commissie indienden. Bovengenoemde klagers blijven deze wetten onverminderd bestrijden, terwijl zij tegelijkertijd ook de huidige wetgeving aanvallen.

5. In alinea 7 van haar memorie van 17 december 1965 resumeerde de Commissie de opvatting die zij tot uitdrukking had gebracht in haar rapport van 24 juni 1965 (hierna te noemen «het rapport»). Zij herinnerde er aan dat zij had verklaard :

- «— met 9 stemmen tegen 3, dat de litigieuze wetgeving niet onverenigbaar was met de eerste zin van artikel 2 van het Protocol, voor zover zelfstandig beschouwd ;

- »— met algemene stemmen, dat deze wetgeving niet onverenigbaar was met de tweede zin van het bovengenoemde verdragsartikel, zelfstandig beschouwd of *juncto* artikel 14 ;

- »— met 10 stemmen tegen 2, dat de wetgeving in de zaak van klagers niet onverenigbaar was met artikel 8 van het Verdrag, zelfstandig beschouwd of beschouwd *juncto* artikel 14 ;

- »— met 9 stemmen tegen 3, dat het algemene onderwijsstelsel in de gebieden die volgens de wet ééntalig waren, niet onverenigbaar was met de eerste zin van artikel 2 van het Protocol, beschouwd *juncto* artikel 14 van het Verdrag ;

- »— met 11 stemmen tegen 1, dat zulks ook het geval was met de „eigen regeling” welke bij de wet van 2 augustus 1963 werd toegekend aan zes tweetalige gemeenten waarvan Kraainem, aan de rand van Brussel, er een is ;

- »— met 7 stemmen tegen 5, dat de wetten van 1963 onverenigbaar waren met de eerste zin van Artikel 2 van het Protocol *juncto* artikel 14 van het Verdrag voor zover zij resulteerden in een algehele onthouding van subsidie aan provinciale, gemeentelijke en particuliere scholen welke, naast het onderwijs in de door de taalwetgeving voorgeschreven taal, in de vorm van niet-gesubsidieerde klassen, volledig of gedeeltelijk onderwijs gaven in een andere taal ;

- »— met algemene stemmen, dat in de zaak van de klagers, de voorwaarden waaronder kinderen waarvan de ouders buiten het arrondissement Brussel-Hoofdstad woonden, in de scholen van dat arrondissement konden worden ingeschreven (artikel 17 van de wet van 30 juli 1963) niet onverenigbaar waren met de eerste zin van artikel 2 van het Protocol *juncto* artikel 14 van het Verdrag ;

—dat de wetten van 1963 onverenigbaar waren met de eerste zin van artikel 2 van het Protocol *juncto* artikel 14 van het Verdrag voor zover zij sommige kinderen verhinderden, uitsluitend op grond van de woonplaats van hun ouders, de Franstalige scholen in Leuven (8 stemmen tegen 4) en in de bovenvermelde zes Brusselse randgemeenten (7 stemmen tegen 5) te bezoeken;

—met 8 stemmen tegen 4, dat de betwiste wetgeving ook onverenigbaar was met de eerste zin van artikel 2 van het Protocol *juncto* artikel 14 van het Verdrag voor zover deze sedert 1932 ten gevolge had gehad de weigering van de erkenning van getuigschriften van middelbaar onderwijs dat niet overeenkomstig de voorschriften van de taalwetgeving was gegeven.»

6. In de loop van de schriftelijke procedure werden de volgende conclusies betreffende de hoofd-zaak naar voren gebracht:

—door de Belgische regering in haar memorie van 9 mei 1967:

«De Belgische regering stelt de volgende conclusies:

»1) De in de klachten gelaakte Belgische wetgeving is onverenigbaar noch met artikel 2 van het Protocol, noch met artikel 8 van het Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens, voor zover deze artikelen zelfstandig worden beschouwd;

»2) Zij is evenmin in strijd met de eerste en tweede zin van artikel 2 van het Protocol en artikel 8 van het Verdrag, noch met deze artikelen *juncto* artikel 14 van het Verdrag;

»3) De wetten van 1963 zijn evenmin als die van 1932 onverenigbaar met de eerste zin van artikel 2 van het Protocol *juncto* artikel 14 van het Verdrag voor zover zij de oprichting of de subsidiëring verhinderen van scholen die zich niet regelen naar de taalwetgeving.

»4) De wetten van 1963 zijn niet in strijd met de eerste zin van artikel 2 van het Protocol *juncto* artikel 14 van het Verdrag, voor zover zij tot gevolg hebben een algehele onthouding van subsidies aan een school die een afdeling heeft waar het onderwijs in de taal van de streek wordt gegeven, maar die daarnaast tevens volledig of gedeeltelijk onderwijs geeft in een andere taal.

»5) Ds regeling, ingesteld bij de wet van 2 augustus 1963 voor de Brusselse randgemeenten met inbegrip van de gemeente Kraainem, is niet onverenigbaar met de eerste zin van artikel 2 van het Protocol *juncto* artikel 14 van het Verdrag.

»6) De voorwaarden betreffende de woonplaats, geldende voor de toelating tot de Franstalige scholen te Leuven en in de Brusselse randgemeenten, o.a. Kraainem, zoals deze zijn neergelegd in de wetten van 1963, zijn verenigbaar met de eerste zin van artikel 2 van het Protocol *juncto* artikel 14 van het Verdrag.

»7) De bepalingen van de wetten van 1932 en van die van 1963 zijn verenigbaar met de eerste zin van artikel 2 van het Protocol *juncto* artikel 14 van het Verdrag, voor zover zij tot gevolg hebben de weigering om getuigschriften van middelbaar onderwijs te erkennen uitsluitend omdat dit onderwijs niet gegeven wordt in overeenstemming met de voorschriften van de taalwetgeving.

»De Belgische regering behoudt zich het recht voor deze conclusies in de loop van de procedure aan te vullen of te wijzigen.»;

—door de Commissie in haar memorie van 12 juli 1967 en, in bijna gelijke termen, in haar memorie van 17 december 1965 voorafgaand aan de uitspraak van 9 februari 1967:

«Zoals uiteengezet in haar memorie van 17 december 1965, handelt de Commissie in het algemeen belang en niet als eisende partij jegens de Hoge Verdragsluitende Partij, tegen wie de aan haar voorgelegde klachten zijn gericht.

»Zij handhaaft dus de vragende vorm die zij aan haar conclusies gaf en nodigt het Hof uit te beslissen of de wetgeving waarover eiers zich beklagen al dan niet beantwoordt aan de vereisten:

»a) van de eerste zin van artikel 2 van het Protocol, zelfstandig beschouwd;

»b) van de tweede zin van dit artikel, zelfstandig beschouwd;

»c) van artikel 8 van het Verdrag, zelfstandig beschouwd;

»d) van de eerste zin van artikel 2 van het Protocol, *juncto* artikel 14 van het Verdrag;

»e) van de tweede zin van artikel 2 van het Protocol *juncto* artikel 14 van het Verdrag;

»f) van artikel 8 van het Verdrag, *juncto* artikel 14.

»In het bijzonder verzoekt zij het Hof zich uit te spreken over het al dan niet bestaan van een schending van deze artikelen of van één van deze artikelen in het geval van eisers, en wel:

»a) voor zover de wetten van 1932 zich hebben verzet, en de wetten van 1963 zich verzetten:

— tegen de oprichting,

— tegen de subsidiëring,

door de Staat van scholen die zich niet regelen naar de algemene taalvoorschriften;

»b) voor zover de wetten van 1963 resulteren in een algehele onthouding van subsidie aan provinciale, gemeentelijke en particuliere scholen, welke naast het onderwijs in de door de taalwetgeving voorgeschreven taal, in de vorm van niet-gesubsidieerde klassen, volledig of gedeeltelijk onderwijs geven in een andere taal;

»c) wat betreft de bijzonderste regeling bij de wet van 2 augustus 1963, artikel 7, lid 3, getroffen voor 6 Brusselse randgemeenten, waaronder Kraainem;

»d) wat betreft de voorwaarden gesteld voor de inschrijving op scholen van het arrondissement Brussel-Hoofdstad voor kinderen waarvan de ouders buiten dit arrondissement hun woonplaats hebben, (artikel 17 van de wet van 30 juli 1963);

»e) voor zover de laatste alinea van artikel 7 van de wet van 30 juli 1963 en artikel 7, lid 3 van de wet van 2 augustus 1963 sommige kinderen verhinderen, uitsluitend op grond van de woonplaats van hun ouders, de Franstalige scholen in Leuven en in de zes onder c genoemde gemeenten te bezoeken;

»f) voor zover de wetten van 1932 tot gevolg hadden, en de wetten van 1963 tot gevolg hebben een weigering om getuigschriften van middelbaar onderwijs, dat niet overeenkomstig de voorschriften van de taalwetgeving was gegeven, te erkennen.»

—om de aan het slot van haar rapport aangevoerde redenen, (...), onthoudt de Commissie zich vooralnog van een formulering van haar conclusies ten aanzien van de vordering tot vergoeding van schade en interesses, welke door de klagers van Alseberg en Beersel, Kraainem en Leuven is ingediend.»

«Subsidiar, voor het geval het Hof de zienswijze van de Commissie zou menen te moeten aanvaarden, geeft de Belgische Staat te zijner rechtvaardiging een toelichting op de beweegredenen welke hem tot de invoering van de gelaakte wetgeving hebben geleid.

»De Belgische regering handhaaft echter in de eerste plaats de conclusies, neergelegd in haar eerste memorie betreffende de hoofdzaak, en behoudt zich haar slotconclusies voor.

»Zij stelt nadrukkelijk vast :

»— dat de gevallen van discriminatie, door klagers naar voren gebracht, niet de rechten betreffen die bij artikel 8 van het Verdrag zijn gewaarborgd, daar de rechten van de ouders en van de kinderen in onderwijskwesties niet in dit artikel worden omschreven, doch in artikel 2 van het Protocol ;

»— dat de gevallen van discriminatie niet het negatieve recht en de vrijheid, bedoeld in artikel 2 van het Protocol betreffen, maar dat zij positieve diensten en gunsten betreffen die de Staat ongetwijfeld kan verlenen om de uitoefening van dit recht en van deze vrijheid te vergemakkelijken, op welke punten de Hoge Verdragsluitende Partijen echter uitdrukkelijk verklaard hebben geen verplichting te willen aanvaarden ;

»— dat deze gevallen van discriminatie klagers niet treffen in hun wens om hun kinderen onderwijs te doen geven, maar in hun wens om hun kinderen onderwijs te doen geven overeenkomstig hun taalvoorkeur, en dat een taalvoorkeur die men op onderwijsgebied kan hebben, uitdrukkelijk door de Hoge Verdragsluitende Partijen werd uitgesloten bij het opnoemen van de rechten en vrijheden neergelegd in het Europese Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens.

»— dat de verplichting tot non-discriminatie bepaald in artikel 14 van het Verdrag, niet toegepast kan worden op de gevallen van discriminatie door klagers aangevoerd, aangezien deze verplichting slechts geldt voor rechten en vrijheden door het Verdrag gewaarborgd ;

»— dat de klachten van eisers ongegrond zijn.»

7. Tijdens de mondelinge procedure werden de volgende conclusies genomen :

— door de Commissie op 25 november 1967 :

«De Commissie handhaaft de conclusies welke zij aan het eind van haar memorie over de hoofdzaak heeft gesteld, zich echter het recht voorbehoudend deze te wijzigen of aan te vullen al naar de ontwikkeling van de verdere mondelinge behandeling.»

— door de Belgische regering op 27 november 1967 :

«Ik heb de eer de conclusies van de Belgische regering in het huidige stadium van de procedure aan het Hof voor te lezen. De regering behoudt zich het recht voor tijdens deze procedure de conclusies zo nodig aan te vullen of te wijzigen.»

Voornaamste conclusies.

«Dat het het Hof behage,

»vast te stellen dat de maatregelen door klagers gelaakt hen niet treffen in rechten en vrijheden die door het Europese Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en het Protocol worden erkend, of het nu betreft de door hen aangevoerde bepalingen afzonderlijk beschouwd of in onderlinge samenhang, en in het bijzonder bij de beantwoording van de vragen gesteld door de Commissie :

»te verklaren dat de Belgische wetgeving niet onverenigbaar is met :

»a) de eerste zin van artikel 2 van het Protocol, zelfstandig beschouwd ;

»b) de tweede zin van dit artikel, zelfstandig beschouwd ;

»c) artikel 8 van het Verdrag, zelfstandig beschouwd ;

»d) de eerste zin van artikel 2 van het Protocol, *juncto* artikel 14 van het Verdrag ;

»e) de tweede zin van artikel 2 van het Protocol *juncto* artikel 14 van het Verdrag ;

»f) artikel 8 van het Verdrag *juncto* artikel 14.

«In het bijzonder verzoekt de Belgische regering het Hof te verklaren dat van schending van deze artikelen of sommige van deze artikelen in het geval van eisers niet kan worden gesproken, en wel :

»a) voor zover de wetten van 1932 zich hebben verzet en de wetten van 1963 zich verzetten tegen de oprichting en de subsidiëring door de Staat van scholen die zich niet zouden regelen naar de algemene voorschriften van de taalwetgeving ;

»b) voor zover de wetten van 1963 resulteren in een algehele onthouding van subsidie aan provinciale, gemeentelijke en particuliere scholen welke, naast het onderwijs in de door de taalwetgeving voorgeschreven taal, in de vorm van niet-gesubsidieerde klassen, volledig of gedeeltelijk onderwijs geven in een andere taal ;

»c) betreffende de bijzondere regeling bij artikel 7, lid 1 en 3, van de wet van 2 augustus 1963 toegekend aan zes Brusselse randgemeenten, waaronder Kraainem ;

»d) wat betreft de voorwaarden, waaronder kinderen waarvan de ouders buiten het arrondissement Brussel-Hoofdstad wonen op de scholen van dat arrondissement kunnen worden ingeschreven (artikel 17 van de wet van 30 juli 1963) ;

»e) voor zover de laatste alinea van artikel 7 van de wet van 30 juli 1963 en artikel 7, lid 1 en 3, van de wet van 2 augustus 1963 sommige kinderen verhinderen, uitsluitend op grond van de woonplaats van hun ouders, de Franstalige scholen in Leuven en in de zes onder c) genoemde gemeenten te bezoeken ;

»f) voor zover de wetten van 1932 resulteerden en de wetten van 1963 resulteren in een weigering van de erkenning van middelbaar onderwijs dat niet overeenkomstig de voorschriften van de taalwetgeving werd gegeven.»

Subsidiaire conclusie.

«Indien het Hof aanvaardt de opvatting van de Commissie, volgens welke de eerste zin van artikel 2 van het Protocol *juncto* artikel 14 van het Verdrag de verplichting oplegt om niet te discrimineren :

»Dat het het Hof behage :

»Te verklaren dat de gelaakte Belgische wetgeving in overeenstemming is met deze eis, dat deze wetgeving geen onrechtmatig of willekeurig onderscheid inhoudt ten nadele van eisers in de zin van artikel 14 van het Verdrag.

»Dat het het Hof behage :

»de klachten van eisers ongegrond te verklaren.» ;

— door de Commissie, op 29 november 1967 :

«Nu blijft mij alleen nog over de stelling door de Commissie in haar memorie van 11 juli 1967 vastgelegd, te bevestigen.» ;

— door de Belgische regering op 30 november 1967 :

«De conclusies die wij de eer hadden aan het Hof voor te leggen (27 november 1967) kunnen als slotconclusies worden beschouwd.»

De taalregeling in het Belgisch onderwijs

8. De taalregeling in het onderwijs in België sinds de stichting van het Koninkrijk (1830), heeft een belangrijke evolutie ondergaan in het ruimere kader van de

ontwikkeling van het «Belgische taalvraagstuk», waarover de Commissie en de Belgische regering aan het Hof uitgebreide verklaringen hebben overgelegd (vgl. in het bijzonder alinea 344 van het rapport en het verslag van de ochtendzitting van 27 november 1967). Alvorens de zes vragen geformuleerd in de respectieve conclusies van comparanten te onderzoeken en daarover uitspraak te doen, acht het Hof het nuttig een kort overzicht te geven van de belangrijkste opeenvolgende Belgische taalwetten op onderwijsgebied van 1914 tot heden.

9. Artikel 17 van de Belgische grondwet van 7 februari 1831 verklaart :

«Het onderwijs is vrij : elke preventieve maatregel is verboden ; de bestraffing van de misdrijven wordt alleen bij de wet geregeld.

»Het openbaar onderwijs op 's Lands kosten gegeven, wordt eveneens bij de wet geregeld.»

Voorts bepaalt artikel 23 het volgende :

«Het gebruik der in België gesproken talen is vrij ; het kan slechts bij de wet geregeld worden en alleen voor de handelingen der openbare overheid en voor de gerechtszaken.»

Deze twee artikelen zijn nimmer gewijzigd.

10. De eerste Belgische taalwetten hadden geen betrekking op het onderwijs, maar op de strafvordering (wetten van 1870 en 1908), op het kiesrecht en op de uitvaardiging van wetten (wet van 1898). Tot 1932 genoten de ouders in België een tamelijk grote vrijheid inzake de taal van het onderwijs. Een wet van 1914 stelde het lager onderwijs verplicht. Volgens artikel 15 van deze wet was de moedertaal of de gebruikelijke taal van de kinderen, bepaald door de verklaring van het gezinshoofd, de voertaal in de verschillende graden van het onderwijs en in het gehele land ; als het hoofd der school oordeelde, dat het kind niet in staat was met vrucht het onderwijs te volgen in de door het gezinshoofd aangegeven taal, kon deze een beroep doen bij de inspectie. Dank zij een ruime toepassing van deze bepaling, lieten Vlaamssprekende ouders hun kinderen in het Frans onderwijzen. Op bepaalde plaatsen in Vlaanderen bestonden dus zowel openbare als particuliere Franse lagere scholen, naast Vlaamse lagere scholen ; wat betreft het middelbaar onderwijs, dit werd nu eens in het Frans gegeven, dan weer half in het Frans, half in het Vlaams (paragraaf 138 en 345 van het rapport).

11. Dit systeem werd grondig gewijzigd bij de wet van 14 juli 1932 «houdende de taalregeling in het lager en in het middelbaar onderwijs».

Het door de toenmalige regering voorbereide ontwerp introduceerde het begrip territorialiteit, maar stond de tot de minderheid behorende gezinnen in elk gebied een zekere vrijheid van keuze toe ; de memorie van toelichting legde er de nadruk op dat men voor de moedertaal evenveel respect diende te hebben als voor godsdienstige en filosofische overtuigingen.

Tijdens de behandeling door de Kamers gaven echter vele volksvertegenwoordigers en senatoren, en in het bijzonder Waalse vertegenwoordigers, een duidelijke voorkeur te kennen voor een oplossing die nog meer rekening hield met het begrip van territorialiteit. Het in deze zin gewijzigde ontwerp werd door de Kamer van Volksvertegenwoordigers met 81 stemmen tegen 12, en 63 onthoudingen, en door de Senaat met 82 stemmen tegen 25 en 13 onthoudingen, aangenomen.

Het territorialiteits-principe werd tevens aangehouden in de wet van 28 juni 1932 «op het gebruik der talen in bestuurszaken» en in de wet van 15 juni 1935 «op het gebruik der talen in rechtszaken».

12. De wet van 14 juli 1932 gold voor de «gemeentelijke, aangenomen en aanneembare bewaarscholen en lagere scholen, voor instellingen beheerd door de wet tot regeling van het middelbaar onderwijs» (gymnasia en middelbare scholen) en voor «lagere klassen (voorbereidende afdelingen) toegevoegd aan middelbare scholen» (artikel 1, 8, 14 en 18).

Genoemde wet maakte onderscheid tussen als ééntalig beschouwde gebieden en erkend tweetalige gebieden.

In de eerstgenoemde streken, d.w.z. «de Vlaamse streek», «de Waalse streek» en «de Duitssprekende gemeenten», was de onderwijstaal in principe die van de streek (artikel 1, 8 en 14), terwijl de studie van de tweede taal (al dan niet landstaal) slechts in het middelbaar onderwijs verplicht was (artikel 3, 10, 11 en 16). Op deze regel waren echter verschillende uitzonderingen. Zo bepaalden de artikelen 2, 4, 15 en 17 dat de kinderen van wie de moedertaal of de gebruikelijke taal niet de taal van de streek was, het recht hadden lager onderwijs in hun moedertaal te ontvangen. De bevoegde autoriteiten behielden het recht te oordelen «over het wezenlijke van die behoefte» en over de «gepastheid daaraan te tegemoet te komen» door «overgangsklassen» in te stellen ; de in deze klassen ingeschreven leerlingen moesten de taal van de streek van de tweede lagere studiegraad af (derde leerjaar) leren, om daarna met vrucht de leerjaren van de vierde lagere graad, het vakonderwijs of het middelbaar onderwijs te kunnen volgen. Bovendien bepaalde artikel 9 dat de «bijzondere taalfdelingen» der gymnasia en der middelbare scholen zouden blijven bestaan zolang hun handhaving gewettigd werd door het aantal leerlingen dat ze bezocht en die tot drie duidelijk omschreven categoriën behoorden.

In de Brusselse agglomeratie en in de aan de taalgrens liggende gemeenten, was de voertaal van het onderwijs de moedertaal of de gebruikelijke taal van het kind ; het onderricht van de tweede landstaal was daar verplicht (artikel 5, 6, 12, 13, 18, 19 en 22). De wet van 28 juni 1932 op het gebruik der talen in bestuurszaken waarnaar artikel 21 van de wet van 14 juli 1932 verwees, omschreef de Brusselse agglomeratie in artikel 2, lid 5.

De gezinshoofden moesten de moedertaal of de gebruikelijke taal van de kinderen aangeven voor zover hiervan de toe te passen regeling afhing, maar de juistheid van hun verklaring kon worden gecontroleerd (artikel 7 en 20 van de wet van 14 juli 1932).

De wet van 14 juli 1932 (artikel 28), aangevuld door artikel 13 van de wet van 27 juli 1955 en door artikel 24 van de wet van 29 mei 1959 («schoolovereenkomst»), stelde een sanctie in op de overtreding van haar bepalingen : de weigering of intrekking, al naar de omstandigheden, van de schoolsubsidies.

Een tweede sanctie vloeyde voort uit de wet van 15 juli 1932 «op de toekenning van academische graden» (zie lager). De Staat weigerde immers getuigsschriften te «homologeren» afgegeven door scholen die zich niet geheel richten naar de taalwetgeving. De leerlingen van wie de diploma's niet erkend konden worden, hadden echter de gelegenheid een wettig diploma te verkrijgen door in de door hen gekozen landstaal een examen af te leggen voor een commissie die de «centrale examencommissie» werd genoemd.

13. Artikel 22 van de wet van 14 juli 1932 bepaalde dat in «iedere gemeente waar, op grond van de tien-

jaarlijkse volkstelling, de aanwezigheid van een bevolking van meer dan 20 % « werd vastgesteld », welke gewoonlijk een andere taal spreekt dan de taal van de streek », het « onderricht van die tweede taal bijaldien de gemeenten en de besturen van de aangenomen of aanneembare scholen er also over » besloten, vanaf de tweede graad mocht aanvangen. Daarnaast bevatte de wet van 28 juni 1932 op het gebruik van de talen in bestuurszaken een artikel 3 lid 1 aldus luidende :

« Onder voorbehoud van hetgeen in artikel 2 bepaald wordt voor de gemeenten der Brusselse agglomeratie, zullen de gemeenten waarvan, volgens de jongste tienjaarlijkse volkstelling, de meerderheid der inwoners meestal een andere taal spreekt dan die der taalgroep waarbij zij door artikel 1 zijn ingedeeld, voor hun inwendige diensten en voor de briefwisseling, de taal van die meerderheid gebruiken. »

Sinds 1846 had in België geregeld een algemene volkstelling plaats (Koninklijk besluit van 30 juni 1846, wet van 2 juni 1756, Koninklijk besluit van 5 juli 1866, wet van 25 mei 1880) ; volgens de bewoordingen van de ministeriële beschikking van 18 november 1880 was het doel hiervan niet alleen het aantal, het geslacht en de leeftijd der inwoners van het Koninkrijk vast te stellen, maar ook hun taal.

De laatste volkstelling waarbij de vraag betreffende de taal gesteld werd, had in 1947 plaats. Terwijl hieruit de aanwezigheid van een zeker percentage Franssprekenden in de Vlaamse provincies bleek (paragraaf 349 van het rapport), kwam ook aan het licht dat de Vlaamssprekende Belgen numeriek vooruit gingen, maar dat vele Franssprekende Belgen zich in de Vlaamse streek, en wel om Brussel heen, hadden gevestigd. Dit tweevoudige verschijnsel, dat sindsdien schijnt te zijn toegenomen, leidde tot hevige reacties : de Walen beschuldigden de Vlamingen van « demografisch imperialisme » terwijl de Vlamingen de Walen hun « geografisch imperialisme » verweten (verslag van de ochtendzitting van 27 november 1967).

De resultaten van de volkstelling van 1947 werden pas in 1954 gepubliceerd ; een wet van 2 juli 1954 verzakhte de gevolgen die zij overeenkomstig de wetten van 28 juni en 14 juli 1932 met zich mee had moeten brengen.

Een nieuwe volkstelling vond aan het eind van 1961 plaats, maar deze hield geen vragen in betreffende het taalgebruik (artikel 3 van de wet van 24 juli 1961 en Koninklijk besluit van 3 november 1961).

Daarna wijzigde een wet van 8 november 1962 de grenzen van de provincies, de arrondissementen en de gemeenten evenals verschillende bepalingen van de wetten van 28 juni en 14 juli 1932. Deze wet leidt tot de definitieve vaststelling van de taalgrens : in het vervolg blijven de veranderingen die kunnen plaats hebben wat betreft de door de bevolking gesproken taal, hoe belangrijk ook, zonder invloed op de taalregeling der verschillende gemeenten.

14. De wetten van 14 en 15 juli 1932 zijn door de wet van 30 juli 1963, « houdende taalregeling in het onderwijs » ingetrokken. Daarnaast werden de wetten van 28 juni 1932 op het gebruik der talen in bestuurszaken en van 15 juni 1935 op het gebruik der talen in rechtszaken vervangen, de eerste door de wet van 2 augustus 1963, de tweede door de wet van 9 augustus 1963.

Met grote meerderheid van stemmen aangenomen, zowel door de Kamer van Volksvertegenwoordigers (157 stemmen tegen 33) als door de Senaat (120 stemmen tegen 17 en 7 onthoudingen), erkent de wet van 30 juli 1963 dezelfde principes als die van 14 juli 1932, waarvan echter op een aantal, soms belangrijke, punten wordt afgeweken.

Volgens artikel 1 is de nieuwe wet van toepassing op de officiële onderwijsinrichtingen en op de door het Rijk gesubsidiëerde of erkende vrije scholen, en wel in het lager en middelbaar onderwijs, maar niet in het hoger onderwijs, dat echter in de onderhavige zaak niet betrokken is. Deze wet verwijst evenwel aangaande de zes Brusselse randgemeenten naar artikel 7 van de wet van 2 augustus 1963 op het gebruik van de talen in bestuurszaken. Zij verwijst eveneens (artikel 2) naar genoemde wet voor de vaststelling van de taalgebieden. Artikel 3 vult de lijst van deze gebieden aan door aan te kondigen dat de 25 aan de taalgrens liggende gemeenten, de in het Duitse taalgebied liggende gemeenten, « de meenten uit het Malmédysse » en 9 andere gemeenten in het Oosten van het land, « met een speciale regeling begiftigd worden met het oog op de bescherming van hun minderheden ». De grenzen van deze verschillende gebieden zijn definitief vastgesteld.

Artikel 4 van de wet van 30 juli 1963 heeft betrekking op de éentalige gebieden. Zij stelt vast dat de onderwijstaal in het Nederlandse taalgebied Nederlands is, in het Franse taalgebied Frans, en in het Duitse taalgebied Duits ; voor deze laatste streek zijn echter enige verzwakkende bepalingen toegevoegd (artikel 8). In al deze gebieden is de studie van een tweede taal niet verplicht in het lager onderwijs (artikel 9) ; de wet van 30 juli 1963 houdt niet uitdrukkelijk een regeling in voor het middelbaar onderwijs (paragraaf 176, 211, en 367 d) van het rapport).

De negentien gemeenten van het arrondissement Brussel-Hoofdstad (art. 5 en 21) zijn onderworpen aan een éentalig stelsel dat gebaseerd is op de moedertaal of de gebruikelijke taal van het kind ; de studie van de tweede landstaal is er in het lager onderwijs verplicht en in het middelbaar onderwijs facultatief. (Art. 10 en 11).

Zes Brusselse randgemeenten, waaronder Kraainem, zijn « met een speciale regeling begiftigd » (art. 7, lid 3 van de wet van 2 augustus 1963). Het onderwijs wordt daar normaal in het Nederlands gegeven. Het kleuter- en lager onderwijs — niet het middelbaar onderwijs — kan er echter in het Frans gegeven worden aan de kinderen voor wie deze taal de moedertaal of de gebruikelijke taal is, mits het gezinshoofd in één van deze gemeenten woont. De gemeente moet een dergelijk onderwijs instellen als zestien gezinshoofden, die op haar gebied wonen, dit aanvragen. In de Nederlandse scholen van de zes bewuste gemeenten, is de studie van het Frans facultatief, terwijl de studie van het Nederlands in de Franse scholen verplicht is.

De wet van 30 juli 1963 stelt ten slotte verschillende speciale regelingen in. De enige die hier dient te worden onderzocht, is de regeling van Leuven (Zie lager) ; wat betreft de anderen, moge het voldoende zijn naar de artikelen 3, 6, 7, 10 en 20 van de wet en naar de desbetreffende passages van het verslag van de Commissie te verwijzen (gemeenten « begiftigd met een speciale regeling, met het oog op de bescherming van hun minderheden » ; kinderen van militairen in garnizoen in Oostende, Leopoldsburg en Aarlen ; kinderen die de gemeente van hun woonplaats verlaten, hetzij om gezondheidsredenen, hetzij omdat hun ouders geen vaste verblijfplaats hebben (Europese scholen).

Hoofdstuk V van de Wet van 30 juli 1963 stelt een « taalcontrole » in. In éentalig gebied worden kinderen zonder enige controle tot scholen toegelaten die in de taal van het gebied onderrichten, maar dit is niet het geval wanneer « de moedertaal of de gebruikelijke taal van het kind het taalstelsel van zijn onderricht bepaalt » (Brussel-Hoofdstad, de Franse klassen van Leuven en de zes Brusselse randgemeenten, enz.). In dit laatste geval mag het schoolhoofd slechts overgaan tot inschrijving van een kind in een bepaald stelsel na overlegging, hetzij

«van een getuigschrift van het schoolhoofd van de inrichting die de leerling verlaat, waarbij werd bevestigd dat deze al zijn vorige studiën in de taal van dit stelsel heeft gedaan», hetzij «van een taalverklaring van het gezinshoofd, geïtiseerd door de taalinspectie, telkens als deze de echtheid van die verklaring niet in twijfel trekt», hetzij «van een beslissing van de Commissie of de in Art. 18 vermelde jury». (Art. 17, lid 2; zie eveneens lid 3, 4 en 5 en het Koninklijk Besluit van 30 november 1966, waarin het model van het getuigschrift en de taalverklaring worden vastgesteld). De taalinspectie wordt verricht door twee inspecteurs «behorende tot de ene en tot de andere taalrol; indien deze het niet samen eens mochten zijn, wordt het geval aan een door de Koning samengestelde Commissie voorgelegd; het gezinshoofd kan tegen de beslissing, hetzij van de inspecteurs, hetzij van de Commissie in beroep gaan bij een eveneens door de Koning samengestelde jury (Art. 18 en de Koninklijke Besluiten van 30 november 1966, op het statuut en de werking van de taalinspectie), ongerekend een later beroep op de Raad van State (paragraaf 210 van het verslag). Voor het arrondissement Brussel-Hoofdstad en de zes randgemeenten, heeft de wet van 2 augustus 1963 (artt. 6 en 7, lid 1 en 5), een aanvullend controleorgaan in het leven geroepen: de «Commissaris van de Regering, Vice-Gouverneur van de Provincie Brabant».

Op de niet-inachtneeming van de bepalingen van de wet van 30 juli 1963 zijn verschillende sancties gesteld. Overeenkomstig lid 6 van art. 17, kan «elke valse of onjuiste inschrijving» van een leerling «door het schoolhoofd» deze aan «tuchtstraffen blootstellen» — in de officiële scholen — of, in het geval van provinciale, gemeentelijke of particuliere scholen, «de intrekking van de toelagen voor een periode die per overtreding zes maanden niet mag overschrijden», met zich meebrengen. Meer in het algemeen blijkt uit art. 1, dat de particuliere inrichtingen geen subsidies van het Rijk kunnen krijgen, als zij de taalregeling in het onderwijs niet in acht nemen; trouwens, de wet van 30 juli 1963 herroept noch art. 13 van de wet van 27 juli 1955, noch art. 24 van de wet van 29 mei 1959. Bovendien heeft de wetgeving van 1963 tot gevolg de algehele intrekking van subsidies aan provinciale, gemeentelijke of particuliere scholen welke, naast het onderwijs in de door de taalwetgeving voorgeschreven taal, in de vorm van niet-gesubsidieerde klassen, volledig of gedeeltelijk onderwijs geven in een andere taal (artikelen 1 en 4 van de wet van 30 juli 1963, ministeriële circulaire van 9 en 29 augustus 1963, enz.).

Een verdere sanctie vloekt voort uit artikel 19 van de wet van 30 juli 1963: «gehomologeerd kunnen slechts worden de getuigschriften betreffende de studiën die overeenkomstig deze wet zijn gedaan, in de inrichtingen vallend onder het eerste artikel, en in de andere vrije instellingen». Op dit principe wordt door lid 2 van hetzelfde artikel een uitzondering toegestaan, waarmee echter in de onderhavige zaak geen rekening behoeft te worden gehouden. De wetten van 1963, evenals die van 1932 laten de mogelijkheid bestaan om de weigering tot homologatie te verhelpen door een examen afgelegd voor een centrale examencommissie.

15. De bovengenoemde artikelen 17 en 23 van de Belgische Grondwet zijn niet herzien en blijven van kracht. Derhalve kunnen kinderen van het Nederlands taalgebied, met inbegrip van de Vlaamssprekende kinderen, ter plaatse onderricht krijgen in het Frans — of in welke taal dan ook — van de ouders, van een leermeester of op een niet-gesubsidieerde particuliere school. Het gezinshoofd dat van deze mogelijkheid gebruik maakt, is geenzins strafbaar en vervult rechtens zijn

schoolplicht (zie bijv. artikel 1 van de gecoördineerde wetten van 20 augustus 1957 op het lager onderwijs), mits dit onderwijs voldoet aan de wetenschappelijke en technische vereisten die bij de wet zijn vastgesteld. Deze mogelijkheid bestaat, *mutatis mutandis*, in alle delen van het Rijk. Wat dit betreft, hebben de wetten van 1932 en 1963 geen wijzigingen in de daarvoor bestaande toestand gebracht.

Ten aanzien van het recht

Naast de zes vragen die in de respectievelijke stellingen van de Commissie en van de Belgische regering zijn geformuleerd, werpt de onderhavige zaak vragen op van meer algemene aard, betreffende de betekenis en de strekking van artikel 2 van het Protocol en van de artikelen 8 en 14 van het Verdrag. Het Hof zal hierover uitspraak doen. Alvorens de genoemde vragen te beantwoorden, aangezien het antwoord op deze vragen tot op zekere hoogte afhangt van de door het Hof op die punten gedane uitspraak.

I. De betekenis en de strekking van artikel 2 van het Protocol en van artikel 8 en 14 van het Verdrag

A. *Samenvatting van de argumenten welke door de klagers voor of via de commissie zijn aangevoerd en van de door de Belgische regering en door de commissie aangevoerde argumenten.*

1. Volgens de eerste zin van artikel 2 van het Protocol zal «niemand het recht op onderwijs worden ontzegd».

Vóór de Commissie voerden klagers aan, dat uit art. 2 van het Protocol «verplichtingen om te doen» voortvloeien. Zij beriepen zich hierbij op letter en geest van het Verdrag evenals op de voorbehouden en verklaringen van de verschillende Staten die het Verdrag ondertekend hebben. Zij beriepen zich eveneens op de hiervoor aangehaalde artikelen 17 en 23 van de Belgische Grondwet, alsook op haar artikel 6, dat verklaart, dat alle Belgen voor de wet gelijk zijn. Zij hebben er bovendien de nadruk op gelegd, dat het onderwijs in België tot veertien jaar zowel verplicht (wet van 19 mei 1914) als kosteloos is, wat betreft het kleuter-, lager en middelbaar onderwijs in de openbare en gesubsidieerde scholen, (wet van 29 mei 1959). Een moderne staat als België kan dan ook niet aanvoeren «dat hij niet verplicht is de maatregelen te treffen die op dit gebied de vrije uitoefening der rechten mogelijk maakt», welke rechten bij de Grondwet en bij het Verdrag zijn vastgelegd. Weliswaar verplicht artikel 2 van het Protocol de verdragsluitende Staten niet een onderwijs in te stellen of te financieren; hierbij wordt hun ook niet verboden de toelating tot het onderwijs, dat zij instellen of subsidiëren, aan regels te onderwerpen, daar een dergelijke reglementering «door volkomen wettige redenen» kan worden «gerechtvaardigd». Klagers hebben echter de mening geuit, dat de Staat, die op zich neemt onderwijs in te stellen en te subsidiëren, verplicht is af te zien van maatregelen die een discriminatie inhouden, wil hij artikel 2 niet schenden. In hun ogen moet deze tekst «te goeder trouw en naar redelijkheid» worden uitgelegd en de toepassing ervan kan, al naar de omtandigheden van elke Staat, verschillend zijn. In het bijzonder moet het «cultureel» recht op onderwijs, dat in de eerste zin wordt beschermd, worden uitgelegd als een «recht op een dienst», als een «vordering» op de Staat.

Weliswaar wordt dit door art. 2 in negatieve termen uitgedrukt, maar het afzien van de oorspronkelijk overwogen positieve formulering zou niet die betekenis hebben die de aangeklaagde regering daaraan geeft. «Het bestaande onderwijs voor eenieder toegankelijk te ma-

ken», dat zou de dienst zijn die van de verdragsluitende Staten wordt geëist.

Volgens de *Belgische regering* zijn het Verdrag en het Protocol in hun geheel geïnspireerd door het klassieke begrip van vrijheden in tegenstelling tot de rechten, in welk opzicht zij verschillen van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en het Europese Sociale Handvest. Deze individuele vrijheden nu houden voor de overheid slechts een plicht tot onthouding in (negatief statuut, *status libertatis*). De verplichtingen die de Staten overeenkomstig het Verdrag en het Protocol op zich namen, zijn dus in het algemeen van negatieve aard. Dit zou in het bijzonder gelden voor de eerste zin van artikel 2 van het Protocol: deze zin zou de Staat verplichten niet te «verhinderen» dat degenen die onder zijn rechtsmacht vallen «onderwijs genieten», maar hem niet verplichten zelf in «de opvoeding en het onderwijs van zijn ingezetenen» te voorzien; kortom, hieruit vloeit «in de eerste plaats» een «verbod tot verbieden» voort. Immers, het recht op onderwijs wordt in negatieve termen uitgedrukt («niemand zal het recht op onderwijs worden ontzegd»), terwijl de Raadgevende Vergadering in augustus 1950 een positieve formulering had voorgesteld («eenieder heeft recht op . . .»). Deze in 1951 door de regeringsdeskundigen aangebrachte wijziging zou in het geheel niet toevallig zijn: hieruit zou blijken dat de Staten niet van zins waren zich te verplichten tot het nemen «van positieve maatregelen» op dit gebied. In dit opzicht zouden de voorbereidende werkzaamheden duidelijk bevestigen hetgeen uit de tekst reeds blijkt; de betreffende artikel 2 afgelegde verklaringen door Nederland (20 maart 1952) en door de Duitse Bondsrepubliek (13 februari 1957), zouden trouwens dezelfde betekenis hebben. Hieruit zou volgen dat de eerste zin van artikel 2 de Verdragsluitende Staten niet verplicht tot een bepaalde dienst zoals de instelling of subsidiëring van scholen en het officieel erkennen van getuigschriften. Zij waarborgt evenmin een recht voor eenieder op onderwijs overeenkomstig zijn culturele voorkeur of taalvoorkeur; dergelijke rechten zouden geenszins beschermd worden door de tweede zin van artikel 2, die zich ertoe beperkt het respect voor «godsdienstige en filosofische overtuigingen» voor te schrijven; zij zouden zoveel te eerder buiten het in de eerste zin bedoelde gebied vallen. Hieruit zou volgen dat artikel 2 geenszins een «ééntalige politiek» op onderwijsgebied veroordeelt; ook zou hierbij het recht blijven bestaan voor een «tweetalig land» te «beslissen dat ter vervulling van hun schoolplicht de ouders aan hun kinderen een volledig onderwijs in de taal van de streek moeten laten geven». Op dit punt, evenals op andere punten, blijkt artikel 2 lang niet zo ruim te zijn als artikel 17 van de Belgische Grondwet. Het verbod om aan wie dan ook het recht op onderwijs te weigeren zou b.v. betekenen dat, «bij afwezigheid van een lager onderwijs, de Staat zich niet zou mogen verzetten tegen de oprichting van scholen door particulieren» en dat «particulieren, tenminste op bepaalde voorwaarden, een gespecialiseerd technisch onderwijs zouden kunnen instellen, dat de Staat niet op zich zou kunnen of willen nemen». Wat betreft het door de Commissie geuite denkbeeld van een recht op onderwijs dat een naar omstandigheden verschillende inhoud zou hebben, dit wordt door de Belgische regering als juridisch onjuist geoordeeld; zij is van mening dat «de inhoud van dit recht voor eenieder die aan de rechtsmacht van de Hoge Verdragsluitende Partijen onderworpen is, gelijk moet zijn».

De Commissie bevestigde vóór het Hof het oordeel dat op dit punt in haar rapport met een meerderheid van zeven leden van de twaalf werd uitgesproken. Volgens haar zijn niet alle bij het Verdrag erkende rechten «negatief»: «elk onderwerp» en «elke bepaling dient op

zichzelf te worden onderzocht zonder dat men zich laat misleiden» door een doctrine «uit een bepaalde tijd» — de klassieke doctrine der individuele vrijheden — die «een zekere filosofische waarde kan behouden» maar «geen normatief karakter heeft». Wat is het geval bij de eerste zin van artikel 2 van het Protocol? Deze «ontzegt Staten elke maatregel die tot gevolg zou hebben dat aan hun rechtsmacht onderworpen personen verhindert worden onderwijs te genieten». Het zou daarentegen «geen positieve verplichtingen, in de zin van verplichtingen tot dienstbewijzing» voor de Staten meebrengen. Deze gevolgtrekking zou uit de tekst af te leiden zijn, die «een negatieve formulering gebruikt». Zij berust bovendien op de voorbereidende werkzaamheden: door de «positieve formule», aangenomen door de Raadgevende Vergadering van de Raad van Europa in augustus 1950 te verwerpen, zouden de ondertekenaars hebben willen vermijden dat de eerste zin van artikel 2 aldus «kon worden uitgelegd als vloeiend daaruit voor de regeringen de verplichting voort daadwerkelijke maatregelen te nemen om eenieder in staat te stellen het onderwijs dat hij wenst, te ontvangen». Hoe het ook zij, «indien het Protocol tot doel had gehad de Staten te verplichten, hetzij zelf onderwijs in te stellen, hetzij particulier onderwijs te subsidiëren, dan zou deze verplichting aanleiding hebben moeten geven tot een zekere mate van reglementering». De Verdragsluitende Partijen zouden evenmin verplicht zijn de «voorkeur die ouders voor een bepaalde taal kunnen hebben» te eerbiedigen. De Commissie legt er echter de nadruk op, dat «de eerste zin van artikel 2 van het Protocol, ondanks de negatieve formulering, het recht van eenieder op onderwijs wettigt». Het zou een recht betreffen, «waarvan de strekking niet door het Verdrag is bepaald, niet nader is aangegeven» en waarvan de inhoud «naar en plaats en tijd» varieert, al naargelang de «economische en sociale omstandigheden». Waar België een «hoog ontwikkeld land» is, zou het recht op onderwijs «voor het onderzoek van de onderhavige zaak» «de toegang tot het kleuter-, lager, middelbaar en hoger onderwijs» behelzen; het zou tevens «het recht» inhouden «om van het genoten onderwijs het volle profijt te trekken» want «in de huidige economische en sociale omstandigheden van België, zoals trouwens van de andere ondertekenaars van het Protocol» zou men zich niet kunnen indenken dat artikel 1 zich beperkt tot het waarborgen van het «recht op een volkomen gedesinteresseerd» of «humanistisch onderwijs». In andere opzichten zou «de ware strekking» van de eerste zin aanleiding geven tot twijfel: «Men zou zich bij voorbeeld kunnen afvragen of een Staat, die op een gegeven ogenblik een openbaar onderwijssysteem heeft ingesteld, dit systeem kan opgeven en het aan particulier initiatief kan overlaten».

De Commissie herinnert er ten slotte aan dat in de ogen van vijf van de twaalf bij het aannemen van haar rapport op 24 juni 1965 aanwezige leden, art. 2 van het Protocol geen positieve verplichtingen met zich meebrengt; zij vestigt de aandacht van het Hof op de persoonlijke zienswijzen te dien aanzien uitgebracht.

2. De tweede zin van artikel 2 van het Protocol luidt als volgt: «Bij de uitoefening van alle functies welke de Staat in verband met de opvoeding en het onderwijs op zich neemt, zal de Staat het recht eerbiedigen van de ouders zich van die opvoeding en van dat onderwijs te verzekeren, welke overeenstemmen met hun eigen godsdienstige en filosofische overtuigingen».

Klagers lieten vóór de Commissie uitkomen, dat het door deze tekst beschermde «familie»-recht der ouders «dezelfde rechtskracht heeft als de andere gewaarborgde rechten en vrijheden»; de woorden «zal eerbiedigen» die

tijdens de voorbereidende werkzaamheden in de plaats kwamen van de uitdrukking «zal rekening houden met» die door de Raadgevende Vergadering te vaag was geoordeeld, zou «een directe positieve handeling» van de Staat vereisen. Anderzijds heeft, volgens de klagers uit Antwerpen, Gent en Vilvoorde, de tweede zin van artikel 2 geen betrekking op de opvoeding en het onderwijs dat door de ouders zelf was ingesteld, maar wel degelijk op de opvoeding en het onderwijs «op het gebied waarvan de Staat opvoedende en onderwijzende functies op zich neemt»; deze zin zou dus «het officiële en het vrije onderwijs» betreffen dat door de overheid wordt gesubsidieerd, geregeld en gecontroleerd. Wat betreft «de filosofische overtuigingen», deze houden o.a. de «personalistische doctrine» in die klagers verklaren aan te hangen: voor de eisers uit Alsemberg, Beersel, Kraainem en Leuven omvatten deze «noodzakelijkerwijs» de culturele voorkeur en de taalvoorkeur der ouders.

De Belgische regering verklaart daarentegen dat de tweede zin van artikel 2, evenals de eerste een «zuiver negatieve verplichting» met zich meebrengt. Terwijl hierbij «het recht der ouders om voor hun kinderen onderwijs in te stellen dat overeenkomt met hun voorkeur» gewettigd wordt, zou deze zin inhouden, dat de Staat de uitoefening van dit recht niet mag «belemmeren»; aan de andere kant zou aan de Staat de gelegenheid worden gelaten «de toegang tot het door hem ingestelde of gesubsidieerde onderwijs te reglementeren» en zou hij evenmin verplicht zijn «het door de ouders ingestelde onderwijs precies op gelijke voet te stellen met het officiële onderwijs, wat betreft de verlening van toelagen en het erkennen van getuigschriften». Uit de voorbereidende werkzaamheden zou bovendien blijken, dat «de Europese organen niet aan taalkwesties hebben gedacht», maar «eenvoudig aan conflicten op ideologisch en confessioneel gebied». De culturele voorkeur en de taalvoorkeur der ouders zouden daarom niet in de «godsdiensstige en filosofische overtuigingen» begrepen zijn, zodat de tweede zin van artikel 2 niet «het recht der ouders om hun kinderen in de taal van hun keuze te doen onderwijzen» waarborgt.

Ook hier blijkt artikel 17 van de Belgische Grondwet ruimer te zijn want «het verkondigt de vrijheid van elk onderwijs zonder onderscheid wat betreft de redenen of de overtuigingen die aan dit onderwijs ten grondslag liggen».

Volgens de Commissie die voor het Hof bij deze op dit punt in haar rapport met algemene stemmen aanvaarde opvatting is gebleven, verplicht de tweede zin van artikel 2 van het Protocol de Staten niet «een voorkeur of overtuiging op cultureel of taalgebied te eerbiedigen». Zonder dat zij hierbij tracht de termen «godsdiensstige en filosofische» te omschrijven, merkt de Commissie op dat het ontwerp van de Commissie van Dekundigen «op een gegeven moment» uitsluitend dacht aan «de bescherming van godsdiensstige overtuigingen, maar dat de filosofische overtuigingen daaraan toegevoegd werden, waarbij bedoeld werd op agnostische levensbeschouwingen». Zij legt er tevens de nadruk op dat «de Deense Delegatie had voorgesteld in de tekst het recht der ouders op te nemen om hun kinderen naar erkende scholen te sturen waar de onderwijstaal niet die van het betrokken land is»; «daar dit voorstel echter geen meerderheid verkreeg werd het ingetrokken». In december 1951 vroegen twee leden van de Raadgevende Vergadering hunnerzijds de bescherming van «het recht op de taal»; op hun «suggesties werd echter niet ingegaan». Hieruit volgt dat de tweede zin van artikel 2 niet «het recht» wettigt «van de ouders om hun kinderen onderwijs te doen genieten in de taal van hun keus, in die zin,

dat de Staat, wanneer hij onderwijsfuncties op zich neemt door het oprichten van scholen, verplicht zou zijn rekening te houden met de voorkeur der ouders voor een bepaalde taal».

3. Artikel 8 van het Verdrag is als volgt geredigeerd:

1. Eenieder heeft recht op eerbiediging van zijn privéleven, zijn gezinsleven, zijn huis en zijn briefwisseling.

2. Geen inmenging van enig openbaar gezag is toegestaan met betrekking tot de uitoefening van dit recht, dan voor zover bij de wet is voorzien in een democratische samenleving en nodig is in het belang van 's lands veiligheid, de openbare veiligheid, of het economisch welzijn van het land, de bescherming van de openbare orde en het voorkomen van strafbare feiten, de bescherming van de gezondheid of de goede zeden, of voor de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen».

Klagers, in het bijzonder die uit Antwerpen, Gent en Vilvoorde, hebben vóór de Commissie nader aangegeven hoe zij het begrip «eerbiediging van zijn privéleven, zijn gezinsleven» uitleggen. In hun ogen houdt dit in «de afwezigheid van elke dwangmaatregel ten aanzien van het gezin» en «de aan haar wettelijke verplichte bescherming». Het gezinshoofd zou o.a. het recht hebben naar zijn believen de taal te kiezen waarin zijn kinderen onderwijs zullen genieten en eventueel ook de tweede taal die zij zullen leren; hij zou ook het recht hebben op handhaving van de eensgezindheid en de integriteit van het huisgezin met inbegrip van «het persoonlijke, absolute en onvervreembare recht om zijn kinderen naar zijn intellectuele en culturele gelijkenis te doen opgroeien». Wat betreft het kind, artikel 8 kent hem het recht toe op onderwijs dat «op de beste wijze de meest volledige ontplooiing van zijn persoonlijkheid verzekert», onder omstandigheden die met zijn «aanleg» en met zijn «gevoelsleven» in overeenstemming zijn.

Volgens de Belgische Regering is de uit artikel 8 voortvloeiende verplichting van «volkomen negatieve aard»; «het gaat uitsluitend om een verplichting tot niet-inmenging». De Staat zou dus niet gehouden zijn «takken van openbare dienst op onderwijs- of ander gebied dusdanig te regelen, dat al zijn ingezetenen daar overal met zo min mogelijk bezwaren en ongerief voor hun privéleven en hun gezinsleven van kunnen genieten». Trouwens, de rechten der ouders op het gebied van opvoeding en onderwijs zijn uitsluitend in artikel 2 van het Protocol omschreven. Artikel 8 zou dus gezinsrechten verzekeren zoals het recht voor het gezinshoofd «om vrijelijk de taal te kiezen waarin zijn kinderen moeten worden onderwezen». Dientengevolge zou een schoolwetgeving geen inbreuk kunnen maken op artikel 8: de Belgische Regering, die haar voorafgaande stellingen in dit opzicht enigszins heeft gewijzigd, «ontkent» vóór het Hof «volkomen» de mogelijkheid van enig «verband» «tussen artikel 8 van het Verdrag en de eerste zin van artikel 2 van het Protocol».

Naar de mening van de Commissie, die de op dit punt in haar rapport geformuleerde unanieme beslissing bevestigde, regelen artikelen 8 en 12 van het Verdrag en artikel 2 van het Protocol ieder «een vast omlijnd gebied van het privéleven en het gezinsleven». De Commissie leidt hieruit af, dat «zelfs indien men toegeeft» dat deze drie bepalingen «in bepaalde omstandigheden er toe kunnen leiden, dat zij gezamenlijk en in onderlinge samenhang worden toegepast», men er zich dient voor te hoeden één van deze bepalingen zó uit te leggen, dat de «door de twee andere bepalingen erkende rechten»

worden uitgebreid. Vooral «zou men het niet zó mogen zien, dat artikel 8 inbreuk maakt op het gebied van artikel 2 van het Protocol en ook vooral niet dat daaraan iets wordt toegevoegd». Een dergelijk resultaat zou trouwens «in strijd zijn met de wil der verdragsluitende Partijen zoals deze duidelijk blijkt uit de voorbereidende werkzaamheden». Artikel 8 zou dus niet ten doel hebben «om het recht te waarborgen op onderwijs, beschouwd als een uitvloeisel van de vrijheid van het privé leven, noch de rechten der ouders betreffende de opvoeding van hun kinderen, beschouwd als een gevolg van het recht op eerbiediging van het privé leven en het gezinsleven». Het zou echter niet uitgesloten zijn dat «op onderwijsgebied genomen maatregelen» artikel 8 schenden. Zo zou «een schoolregeling, die, zonder het recht der ouders te miskennen om het onderwijs en de opvoeding van hun kinderen overeenkomstig hun godsdienstige of filosofische overtuigingen te verzekeren», «de kinderen van hun ouders» probeerde «te verwijderen, artikel 8 kunnen schenden». «Evenzo zouden bepalingen betreffende de onderwijstaal», «in bepaalde omstandigheden» als «onverenigbaar» «met artikel 8» moeten worden beschouwd als deze «ernstige moeilijkheden in het privé leven en het gezinsleven» met zich mee brengen, in welk geval deze onverenigbaarheid niet voortvloeit «uit het feit dat de Staat de wil der ouders aangaande de onderwijstaal niet eerbiedigt», maar «uit de ernstige en niet gerechtvaardigde moeilijkheden die in het privé leven of het gezinsleven zijn veroorzaakt». De Belgische Regering zou dus «in het ongelijk zijn wanneer zij verklaart dat artikel 8 van het Verdrag geen rol speelt in het aan het Hof voorgelegde geschil».

4. Bij Artikel 14 van het Verdrag wordt het volgende bepaald:

«Het genot van de rechten en vrijheden, welke in dit Verdrag zijn vermeld, is verzekerd zonder enig onderscheid op welke grond ook, zoals geslacht, ras, kleur, taal, godsdienst, politieke of andere overtuiging, nationale of maatschappelijke afkomst, het behoren tot een nationale minderheid, vermogen, geboorte of andere status.»

Voor de Commissie schijnen klagers niet duidelijk te hebben aangegeven of de schending van artikel 14 in hun ogen al dan niet de schending veronderstelt van één der artikelen die de vermelde rechten en vrijheden omschrijven. Zij hebben daarentegen hun interpretatie van artikel 14 op verschillende punten nader omschreven. In de eerste plaats uitten zij de mening, dat het woord «verzekerd» het bestaan voor de verdragsluitende Staten inhoudt van verplichtingen tot handelen en niet slechts van de plicht zich te onthouden. Bovendien erkennen zij dat artikel 14, ondanks de categorische formulering van de Franse versie («sans distinction aucune» — «zonder enig onderscheid op welke grond ook») slechts een onderscheid van «discriminatoire» aard verbiedt. Een discriminatie zou bestaan uit een aan de overheid te wijten handeling of verzuim waardoor op arbitraire wijze een ongelijke behandeling wordt ingevoerd. Een onderscheid, dat eerder bestemd is «om de gelijkheid te herstellen dan die te niet te doen», of dat gebaseerd is op «geldige» motieven, zou dus volkomen «wettig» zijn. Het zou echter kunnen gebeuren dat een wettig onderscheid op de duur overgaat in een «strafbare» discriminatie als de reden die tot dit onderscheid leidde niet meer bestaat. Sommige, en wel de ernstigste discriminaties, zouden voortvloeien uit de «opzettelijke wil der overheid» («actieve» discriminaties); anderen zouden «hun oorsprong vinden in economische, maatschappelijke en politieke factoren» of in «omstandigheden van historische aard» («statische» discriminaties). Dienaangaande haalden klagers fragmen-

ten aan uit een rapport van Charles Ammoun (Libanon), opgesteld in 1956 voor de Commissie van de Rechten van de Mens der Verenigde Naties. Zij verwezen ook meerdere malen naar het Verdrag en naar de aanbeveling «betreffende de strijd tegen discriminatie op onderwijsgebied» die door de Algemene Bijeenkomst van de UNESCO op 14 december 1960 werd aangenomen.

De Belgische Regering verklaarde voor de Commissie, dat «een schending van artikel 14 zonder gelijktijdige schending van een ander artikel van het Verdrag» «juridisch onmogelijk» was; zij beriep zich op de woorden «rechten en vrijheden, welke in dit Verdrag zijn vermeld» en op de jurisprudentie van de Commissie. Sindsdien heeft haar opinie zich op dit punt enigszins gewijzigd. In de eerste fase van de voor het Hof gevoerde procedure (exceptie van onbevoegdheid), legde de Belgische Regering er de nadruk op dat artikel 14 niet behoort tot de rubriek van rechten en vrijheden, welke in artikelen 2 tot 13 van het Verdrag en in artikelen 1 tot 3 van het Protocol zijn vermeld, daar artikel 14 zich bepaalt tot het verbieden van elk onderscheid in het genot van deze rechten en vrijheden. Artikel 14 — afzonderlijk of in samenhang met andere artikelen — zou dus niet de bron kunnen zijn van niet bij het Verdrag en het Protocol erkende rechten; het zou evenmin de hieruit voortvloeiende negatieve verplichtingen kunnen veranderen in verplichtingen tot dienstverrichting. In werkelijkheid zou het zo nauwkeurig mogelijk het toepassingsgebied *ratione personæ* der gewaarborgde rechten en vrijheden bedoelen te omschrijven. Dientengevolge zou de niet-inachtneming van dit artikel ondenkbaar zijn zonder een gelijktijdige schending van een artikel dat een recht of een vrijheid beschermt, tenzij het een artikel betreft dat positieve verplichtingen met zich mee brengt. De door klagers tezamen met artikel 14 aangevoerde artikelen — artikel 8 van het Verdrag en artikel 2 van het Protocol — zouden uitsluitend verplichtingen tot niet-inmenging met zich meebrengen. Na de uitspraak van 9 februari 1967 heeft de Belgische Regering haar stelling op dit punt aangevuld en licht gewijzigd. Volgens haar scheen de jurisprudentie van de Commissie «aanvankelijk» «te leiden tot de conclusie» dat artikel 14 «geen juridisch nuttig effect had en dat de aanwezigheid daarvan in de tekst van het Verdrag slechts een psychologische betekenis had». Later zou de Commissie getracht hebben «twee op het eerste gezicht onverenigbare principes met elkaar te verenigen, te weten, enerzijds, dat artikel 14 een juridisch nuttig effect moest hebben» en anderzijds, dat uitsluitend op «de gewaarborgde rechten en vrijheden» gedoeld werd. De Belgische Regering ontkent «de verdiensten» van een dergelijke «poging tot juridische ontleding niet»; het lijkt haar echter dat de door de Commissie aangehouden oplossing «het tweede principe» niet «voldoende eerbiedigt». In haar ogen kan immers artikel 14 slechts in twee gevallen «met nut worden toegepast»: als wordt verondersteld dat de «bepalingen van het Verdrag en van het Protocol positieve verplichtingen ten laste van de Hoge Verdragsluitende Partijen in het leven roepen, voor de uitvoering waarvan een handeling van overheidswege noodzakelijk is» (bijv. artikel 6 van het Verdrag en artikel 3 van het Protocol) en in de tweede plaats wanneer wordt verondersteld dat zij «negatieve of „self-executing”-verplichtingen met zich meebrengen», maar «bij uitzondering» de Staten toestaan «in bepaalde omstandigheden» van deze verplichtingen «af te wijken», (bijv. artikelen 2 tot 5 van het Verdrag en lid 2 van artikel 8 tot 11). De zaak zou anders liggen bij een derde veronderstelling en wel die van een artikel dat «aan een Staat» slechts de «plicht tot onthouding oplegt, zonder in het algemeen uitzonderingen of afwijkingen

te voorzien» (bijv. artikel 2 van het Protocol). Artikel 14 zou niet de «positieve dienstverrichtingen» en de «gunsten» betreffen, die een Staat kan «verlenen», zonder daartoe door het Verdrag verplicht te zijn, om «de uitoefening» van een door een dergelijk artikel beschermde vrijheid «te vergemakkelijken»: het tegengestelde te beweren zou gelijkstaan met «het onder bepaalde voorwaarden omzetten van een negatieve verplichting in een positieve verplichting», hetgeen het Verdrag en het Protocol geenszins toestaan.

Aangaande artikel 14 ontwikkelde de Belgische Regering nog andere argumenten van meer subsidiaire aard. Met klagers en met de Commissie is zij van oordeel, dat artikel 14 niet elke ongelijkheid van behandeling bij het genot van gewaarborgde rechten en vrijheden verbiedt. Wat dient men dan te verstaan onder «discriminatie» in tegenstelling tot «onderscheid» of wettige differentiatie? Volgens de Belgische Regering is het Hof bevoegd om de «kenmerken van discriminatie» te beoordelen, maar «er bestaat een zekere mate van concurrentie tussen haar bevoegdheid en de bevoegdheid van de Staat. Immers, «de algemene en specifieke doeleinden die een Regering tracht te verwezenlijken en de middelen die zij hiertoe aanwendt, vallen onder «haar eigen bevoegdheid». Bij twijfel dient dus «aangenomen» te worden dat deze doeleinden en middelen «redelijk» zijn; behalve in «geheel uitzonderlijke» gevallen zou het voldoende zijn dat een Staat zich rechtvaardigt door zich te beroepen op «een wettige en oorbare beweegreden». De Europese rechtsmachten zouden het kader van hun bevoegdheden te buiten gaan als zij de wettigheid, de redelijkheid en de gepastheid van de handelingen van Staten controleren; zij zouden er «onvermijdelijk» toe gebracht worden «politieke stellingen in hun beslissingen een rol te doen spelen», een resultaat, dat niet «overeenkomt met de wil der Hoge Verdragsluitende Partijen». Dit zou uitlopen op een waar «voogdijschap» over de democratische Parlementen, de enige, die er over te oordelen hebben wat de nationale gevoelens eisen. Wat betreft het door de Commissie naar voren gebrachte onderscheid tussen «voordelen» en «hardheid», dit is onduidelijk; «de enige juiste wijze om het probleem te stellen» zou in dit geval zijn «zich af te vragen of bij toekenning van bepaalde voordelen aan het onderwijs dat in de taal van de streek wordt gegeven, de wetgeving aan het in een andere taal gegeven onderwijs «een bij het Verdrag of het Protocol gewaarborgd recht» ontnemt.

In haar advies van 24 juni 1965 gaf de Commissie de mening te kennen dat, ook al slaat artikel 14 niet op de niet bij het Verdrag en het Protocol gewaarborgde rechten en vrijheden, dit niet wil zeggen, dat de mogelijkheid van toepassing ervan «zich daarom beperkt tot de gevallen van een gelijktijdige schending van een ander artikel». In de ogen der Commissie zou «een dermate beperkte toepassing» afstoten op het principe van het nuttig effect, dat door de jurisprudentie van het Permanente Hof van Internationale Justitie en het Internationale Hof van Justitie werd aangehouden, want de discriminatie zou zich dan beperken tot «het verzwaren van de schending van een andere bepaling van het Verdrag». De Commissie is trouwens van mening, dat een dergelijke interpretatie slecht overeenkomt met «de termen van artikel 14»; volgens haar houdt het woord «verzekerd» in «een verplichting» ten laste van de Verdragsluitende Staten «die niet uitsluitend negatief is». Artikel 14 zou van «bijzonder belang zijn met betrekking tot de bepalingen» die «niet nauwkeurig de rechten omschrijven» die zij inhouden, maar die de Staten een zekere speling laten in de beoordeling van het nakomen van hun verplichtingen», die «beperkingen en uitzonderingen op de gewaarborgde rechten toestaan» of die het

«tot op zekere hoogte aan Staten overlaten de geëigende middelen te kiezen om een recht te verwezenlijken». Artikel 14 zou «betrekking hebben op de modaliteiten en de omvang van het genot van de in andere teksten genoemde rechten en vrijheden». «Verschillende maatregelen, genomen door een Staat tegenover verschillende delen van zijn gebied of van zijn bevolking» zouden dus, hoewel verenigbaar met het artikel dat het bewuste recht beschermt, een inbreuk op de vereisten van het Verdrag met zich kunnen meebrengen, «indien het gedrag van de Staat wordt beschouwd uit het oogpunt van artikel 14»; «het gaat dan om de schending niet van artikel 14 alleen, maar van het bewuste recht zoals dit door het desbetreffende artikel is aangeduid in samenhang met artikel 14».

Vóór het Hof erkende de Commissie dat «tot vóór kort» haar denkbeelden «ten aanzien van het gebied waarop artikel 14 kan worden toegepast, geen vaste vorm hadden aangenomen». Zij bevestigde niettemin de in haar rapport van 24 juni 1965 vastgelegde zienswijze; zij trachtte dit te illustreren door concrete voorbeelden aangaande artikelen 2, 3, 4, 5, 6 en 9 van het Verdrag en artikel 1 van het Protocol. Volgens haar kan artikel 14 «met nut worden toegepast» zelfs buiten de twee gevallen, in dewelke de Belgische Regering de «zelfstandige rol» ervan niet betwist. Het zou vooral «de waarborg der rechten en vrijheden» versterken die van de zijde van de Staat «een zekere wetgevende of bestuurshandeling vragen, hoewel slechts een beperkte handeling». Zo zou artikel 6 de Staten verplichten «rechtbanken in te stellen» belast met het oordeel in geschillen «van privaatrechtelijke aard» en de uitspraak over de «gegrondheid van een strafvervolging»; het zou hen echter niet verplichten «een dubbele rechtsprekende instantie in te stellen». De Staat die een Hof van appel opricht, zou bijgevolg verder gaan dan de uit artikel 6 voortvloeiende positieve verplichtingen; hij zou echter krachtens artikel 14 en niet krachtens artikel 6 gehouden zijn het beroep op dit Hof aan niemand te ontzeggen, en de Belgische Regering heeft dit dan ook toegegeven. Artikel 14 zou ook van toepassing zijn op «de waarborg van de rechten en vrijheden die de Staten slechts een plicht tot onthouding opleggen», «zonder hun een bevoegdheid te verlenen te handelen». Dit zou het geval zijn bij de eerste zin van artikel 2 van het Protocol. «Ondanks de negatieve formulering» wettigt deze zin «het recht van eenieder op onderwijs». De Commissie leidt hieruit af, dat «het genot van dit recht in de Verdragsluitende Staten aan eenieder zonder enig onderscheid moet worden verzekerd»: «wanneer er in een land een door de overheid ingesteld onderwijs wordt gegeven, mag dit aan niemand worden ontzegd», anders «zou de deur geopend worden voor discriminatie in het onderwijs, van welke aard ook». Voor een schending van artikel 14 *juncto* artikel 2 van het Protocol, is het voldoende dat de omstreden discriminatie «het genot van een bepaald recht of een bepaalde vrijheid betreft, dat reeds begrepen is in het recht op onderwijs». Kortom, er zou aanleiding zijn «artikel 2 te lezen alsof artikel 14 daarvan om zo te zeggen een derde lid uitmaakt». Artikel 14 zou dus «aanvullende», verplichtingen met zich meebrengen, die naar hun aard «onafhankelijk» zijn van de positieve of negatieve verplichtingen die uit «de overige tekst van het Verdrag» voortvloeien. De stelling van de Commissie zou geenszins gelijkstaan met het omzetten van «plichten tot onthouding» in «verplichtingen tot het verrichten van een prestatie»: haar stelling zou betekenen, dat, wanneer een Staat vrijwillig «positieve maatregelen» neemt «met betrekking tot bij het discriminatie. Op onderwijsgebied zou de «verplichting Verdrag erkende rechten», hij dit moet doen zonder geen onderscheid te maken» noch «positief», noch «nega-

tief», maar «voorwaardelijk» zijn: «indien de Staat „vrijelijk” functies op dit gebied op zich neemt», «moet hij die op een niet-discriminatoire wijze uitoefenen».

De Commissie, naar «de hedendaagse doctrine» en naar haar eigen jurisprudentie verwijzend, is van mening, dat het Verdrag het instellen van wettige «onderscheidingen» in het genot van de gewaarborgde rechten en vrijheden niet verbiedt: een «extensieve interpretatie» gebaseerd op de Franse versie van artikel 14 («sans distinction aucune») «zou tot onzinnige resultaten leiden». Artikel 14 zou slechts de «discriminaties» veroordelen en de Commissie beijvert zich nauwkeurig aan te geven wat zij daaronder verstaat. Volgens haar maakt een Staat zich niet schuldig aan discriminatie als hij zich bepaalt tot het toekennen aan een zekere groep of persoon van een «voordeel», een «voorrecht» of een «gunst», die hij anderen ontzegt. De vraag betreffende een eventuele discriminatie zou slechts rijzen indien het omstreden verschil in behandeling kan worden uitgelegd als een «hardheid die op sommigen wordt toegepast. En dan zou deze «hardheid» nog niet gerechtvaardigd mogen zijn door «overwegingen betreffende het algemeen belang», en wel door een «noodzaak van administratieve of financiële aard». Er zou in dit opzicht rekening dienen te worden gehouden met de «redenen» en de «philosophie» die de overheid daartoe heeft bewogen. Men zou echter ook dienen na te gaan of de als «wettig» erkende beweegredenen en filosofie niet tot maatregelen hebben geleid die onverenigbaar zijn met de beschermde rechten en vrijheden, o.a. «het recht op non-discriminatie». De «waardering van dit algemeen belang» zou niet mogen worden onttrokken aan de controle van de organen belast met de uitvoering van het Verdrag. «Verschillende artikelen» hiervan, bijv. artikelen 8 tot 11 en artikel 15, «bevatten formules die aanleiding geven tot beoordelingen die politiek genoemd kunnen worden»; «de Commissie» nu, «nam steeds het standpunt in — en het Hof heeft haar in de zaak *Lawless* gevolgd» — volgens hetwelk de organen die voor de inachtneming van het Verdrag moeten waken, tot deze beoordelingen bevoegd zijn, bij gebreke waarvan de «bescherming van de Rechten van de Mens» niet meer «doeltreffend» zou zijn en «geen zin meer zou hebben». Met artikel 14 zou het evenzo gaan: als aangenomen wordt dat «bepaalde differentiëringen door een redelijk en wettig motief» kunnen worden gerechtvaardigd, dan eist het begrip «internationale controle» dat de Commissie en het Hof «de motieven van de wetgever evenals de beoogde doeleinden en de gevolgen van de wetgeving trachten na te gaan». Te onderzoeken of deze motieven «redelijk» deze doeleinden «wettig» en deze gevolgen «gerechtvaardigd» zijn, zou niet neerkomen op een «voogdij» over de Verdragsluitende Staten aan wie de Commissie trouwens een «zekere speeling in hun oordeel» toekent.

Twee der bij de aanneming van het rapport van 24 juni 1965 aanwezige leden zijn niet van mening, dat artikel 14 een «eigen gebied heeft waarin het wordt toegepast»; twee andere leden aanvaarden het onderscheid niet dat door de meerderheid werd gemaakt tussen «gunsten» en «hardheid», en een vijfde lid bestrijdt de juistheid van de noodzaak van «administratieve» of «financiële» aard. De Commissie vestigt de aandacht van het Hof op hun persoonlijke zienswijzen.

B. De door het Hof gegeven interpretatie.

1. Voor het onderzoek van de aan haar voorgelegde klachten, ziet het Hof zich dadelijk voor de algemene vraag geplaatst, in hoeverre een artikel van het Verdrag of het Protocol bepalingen kan bevatten die betrekking

hebben op rechten en vrijheden van kinderen ten aanzien van hun onderwijs, of op die van ouders ten aanzien van het onderwijs van hun kinderen, en in het bijzonder wat betreft de taal van het onderwijs.

Het Hof stelt vast dat, hoewel bepaalde andere artikelen (artikelen 9 en 10 van het Verdrag) door klagers voor de Commissie aangevoerd werden, in de argumenten en conclusies zowel van de Commissie als van de Belgische regering, alleen artikel 2 van het Protocol en artikelen 8 en 14 van het Verdrag werden aangehouden. Hoewel de bepalingen van het Verdrag en het Protocol als één geheel dienen te worden beschouwd, is het Hof van mening dat de te nemen beslissing in wezen afhangt van de inhoud en de strekking van deze drie artikelen.

2. Het Hof houdt zich eerst bezig met artikel 2 van het Protocol, want daarin werden uitdrukkelijke bepalingen met betrekking tot het recht op onderwijs door de Verdragsluitende Staten opgenomen.

3. De tekst van de eerste zin van dit artikel luidt:

«Niemand zal het recht op onderwijs worden ontzegd.»

Ondanks de negatieve formulering, wordt in deze bepaling de term «recht» gebruikt en wordt van een «recht op onderwijs» gesproken. De préambule van het Protocol geeft eveneens nader aan dat het ten doel heeft de collectieve handhaving van «rechten en vrijheden» te verzekeren. Er bestaat dus geen twijfel, dat artikel 2 een recht waarborgt.

De inhoud van dit recht en de omvang van de verplichting die daaruit voor de Staten voortvloeit, moet nu evenwel nog vastgesteld worden.

De negatieve formulering betekent — en dit wordt door de voorbereidende werkzaamheden bevestigd (zie Document CM/WP VI [51] 7, blz. 4, en AS/JA [3] 13, blz. 4) — dat de Verdragsluitende Partijen niet een recht op onderwijs erkennen, dat hen zou verplichten onderwijs in een bepaalde vorm of op een bepaald niveau op hun kosten in te stellen of te subsidiëren. Men kan hieruit echter niet afleiden, dat de Staat geen positieve verplichting heeft om de eerbiediging van dit recht, zoals het bij artikel 2 van het Protocol beschermd wordt, te verzekeren. Aangezien er een «recht» bestaat, wordt dit, krachtens artikel 1 van het Verdrag, aan eenieder die ressorteert onder de rechtsmacht van een Verdragsluitende Staat, verzekerd.

Om de strekking van «het recht op onderwijs», in de betekenis van de eerste zin van artikel 2 van het Protocol, duidelijk te maken, moet het Hof rekening houden met het doel van deze bepaling. Het stelt hierbij vast dat alle lid-staten van de Raad van Europa, ten tijde van de openstelling voor ondertekening van het Protocol, een algemeen en officieel onderwijssysteem hadden, en dit heden ten dage nog hebben. Er kon — respectievelijk kan — dus geen sprake van zijn elke staat te verplichten een dergelijk systeem in te stellen, maar alleen eenieder, die onder de rechtsmacht van de betreffende Verdragsluitende Partij valt, het recht te waarborgen in principe van de op een gegeven moment bestaande onderwijsmiddelen gebruik te maken.

Ten aanzien van de omvang van deze middelen en de wijze waarop zij ingesteld of gesubsidieerd worden, legt het Verdrag geen bepaalde verplichtingen op. In het bijzonder duidt de eerste zin van artikel 2 niet nader de taal aan, waarin het onderwijs moet worden gegeven om het recht op onderwijs te eerbiedigen. Er worden geen verdere bijzonderheden in vermeld, zoals die welke voorkomen in artikel 5, lid 2, en 6, lid 3 (a) en (c). Het recht op onderwijs zou evenwel zinloos zijn

als daarin voor hen die het genieten, niet tevens het recht begrepen was onderwijs te krijgen in de landstaal of eventueel in één der landstalen.

4. De eerste zin van artikel 2 van het Protocol waarborgt dientengevolge in de eerste plaats een recht op toegang tot de op een gegeven moment bestaande scholen, maar de toegang daartoe is slechts een deel van het recht op onderwijs. Opdat het «recht op onderwijs» nuttig effect heeft, moet het individu dat dit recht geniet, nog de mogelijkheid hebben uit het gevolgde onderwijs profijt te trekken, dat wil zeggen, het recht overeenkomstig de in elke Staat van kracht zijnde voorschriften in enigerlei vorm de officiële erkenning van zijn voltooide studie te verkrijgen. Het Hof behandelt dit punt uitgebreider bij het onderzoek van de laatste der zes specifieke in de conclusies van comparanten genoemde vragen.

5. Het bij de eerste zin van artikel 2 van het Protocol gewaarborgde recht op onderwijs is van dien aard, dat het met zich brengt een reglementering door de Staat, welke naar plaats en tijd kan variëren al naargelang de behoeften en middelen van de gemeenschap en het individu. Het spreekt vanzelf, dat een dergelijke reglementering nimmer inbreuk mag maken op het wezen van dit recht, noch in strijd mag zijn met andere in het Verdrag vastgelegde rechten.

Het Hof stelt voorop dat het doel, dat de Verdragssluitende Partijen in het algemeen door middel van het Europese Verdrag van de rechten van de mens beoogden, een doeltreffende bescherming is van de fundamentele rechten van de mens en dit ongetwijfeld niet alleen in het licht van de historische omstandigheden waaronder het Verdrag werd gesloten, maar ook in het licht van de sociale en technische ontwikkelingen van deze tijd, die een Staat grote mogelijkheden bieden en om de uitoefening van deze rechten te reglementeren. Het Verdrag is dan ook een zuiver evenwicht tussen de bescherming van het algemeen belang van de gemeenschap en de eerbiediging van de fundamentele rechten van de mens, waarbij aan deze laatste een bijzondere waarde toegekend wordt.

6. De tweede zin van artikel 2 van het Protocol waarborgt geen recht op onderwijs; de tekst toont dit duidelijk aan:

(...)

«Bij de uitoefening van alle functies welke de Staat in verband met de opvoeding en het onderwijs op zich neemt, zal de Staat het recht eerbiedigen van de ouders om zich van die opvoeding en van dat onderwijs te verzekeren, welke overeenstemmen met hun eigen godsdienstige en filosofische overtuigingen.»

Deze bepaling legt de Staat, op het gebied van de opvoeding of het onderwijs, niet de eerbiediging op van de taalvoorkeur der ouders, maar uitsluitend die van hun godsdienstige en filosofische overtuigingen. De termen «godsdienstige» en «filosofische» zó uit te leggen als zouden zij de taalvoorkeur inhouden, zou gelijk staan met verdraaiing van hun gebruikelijke betekenis en met in het Verdrag te lezen wat er niet in staat. De voorbereidende werkzaamheden bevestigen trouwens dat het doel van de tweede zin van artikel 2 geenszins was de eerbiediging door de Staat te verzekeren van het recht van ouders om onderwijs te verlangen in een taal die niet die van het betreffende land is. De Commissie van deskundigen die tot taak had het ontwerp-Protocol op te stellen, heeft in juni 1951 een voorstel in die zin terzijde gelegd: verschillende van haar leden waren van oordeel, dat dit op een aspect van het probleem van de ethnische minderheden doelde en

derhalve buiten het kader van het Verdrag viel (zie Document CM [51] 33 Déf., blz. 3). De tweede zin van artikel 2 staat dus los van de hier opgeworpen problemen.

7. Volgens artikel 8, lid 1, van het Verdrag, heeft «eenieder» «recht op eerbiediging van zijn privé leven, zijn gezinsleven, zijn huis en zijn briefwisseling».

Deze bepaling waarborgt op zichzelf geenszins een recht op onderwijs, noch een eigen recht der ouders ten aanzien van het onderwijs van hun kinderen: de bedoeling ervan is in wezen het individu te beschermen tegen een arbitraire inmenging der overheid in zijn privé leven of zijn gezinsleven.

Het is echter niet uitgesloten, dat op onderwijsgebied genomen maatregelen het recht op eerbiediging van het privé leven en gezinsleven kunnen raken of daar inbreuk op maken; dit zou bij voorbeeld het geval zijn als zij ten doel of ten gevolge hadden het privé leven of gezinsleven op ongerechtvaardigde wijze te verstoren, door bij voorbeeld op arbitraire wijze kinderen van hun ouders te verwijderen.

Het verdrag, en dit werd door het Hof reeds onderstreept, vormt één geheel. Dientengevolge kunnen sommige aspecten van een speciaal in één van haar bepalingen beoogde materie ook vallen onder andere bepalingen van het Verdrag.

Het Hof onderzoekt de feiten van het geding dus zowel uit het oogpunt van de eerste zin van artikel 2 van het Protocol als uit dat van artikel 7 van het Verdrag.

8. Volgens artikel 14 van het Verdrag, moet het genot van de hierbij erkende rechten en vrijheden zonder enig onderscheid («without discrimination») gewaarborgd worden, zoals bijv. dat gebaseerd op de taal. Krachtens artikel 5 van het Protocol, geldt deze waarborg eveneens voor de in dit document erkende rechten en vrijheden. Artikel 2 van het Protocol en artikel 8 van het Verdrag moeten dus beide niet alleen zelfstandig geïnterpreteerd en toegepast worden, maar ook met inachtneming van de bij artikel 14 bedoelde waarborg.

9. Hoewel deze waarborg inderdaad niet op zichzelf kan staan, in die zin, dat hierbij volgens de termen van artikel 14 uitsluitend bedoeld wordt op «de rechten en vrijheden, welke in dit Verdrag zijn vermeld», kan een maatregel, die op zichzelf in overeenstemming is met de vereisten van het artikel waarbij het betreffende recht of de betreffende vrijheid verzekerd wordt, toch in strijd zijn met dit artikel in samenhang met artikel 14, omdat de maatregel een discriminatoir karakter draagt.

Zo kunnen personen, die onder de rechtsmacht van een Verdragssluitende Staat staan, aan artikel 2 van het Protocol niet het recht ontnemen de oprichting van een bepaalde onderwijsinstelling door de overheid te verkrijgen; evenwel zou een Staat, die een dergelijke instelling zou hebben opgericht, geen discriminatoire maatregelen kunnen nemen in de zin van artikel 14, door de toegang daartoe aan voorschriften te onderwerpen.

Om een ander in de loop van de procedure vermeld voorbeeld aan te halen: artikel 6 van het Verdrag verplicht de Staten niet een tweeledige rechtsinstantie in te stellen. De Staat die een Hof van Appel instelt gaat dus verder dan de verplichtingen die uit artikel 6 voortvloeien. Hij zou niettemin artikel 6 in samenhang met artikel 14 schenden, als hij dit middel van beroep aan sommigen zonder wettige reden zou onthouden terwijl hij het, voor gelijksoortige geschillen, voor anderen wel zou openstellen.

In dergelijke gevallen zou er schending zijn van een gewaarborgd recht of een gewaarborgde vrijheid, zoals deze door het desbetreffende artikel in samenhang met

artikel 14 zijn verzekerd. Het is alsof dit laatste artikel een integrerend onderdeel uitmaakt van ieder artikel dat rechten en vrijheden waarborgt. In dit opzicht dient geen onderscheid gemaakt te worden naar de aard van deze rechten en vrijheden en de daarmee overeenkomende verplichtingen, bijvoorbeeld naar de vraag of de eerbiediging van het betreffende recht een positieve handeling of louter een onthouding insluit. Het zeer algemene karakter van de termen waarin artikel 14 is gesteld — «het genot van de rechten en vrijheden, welke in dit Verdrag zijn vermeld, is verzekerd» — toont dit trouwens duidelijk aan.

10. Ondanks de zeer algemene formulering van de Franse versie («sans distinction aucune»), verbiedt artikel 14 niet ieder onderscheid van behandeling in de uitoefening van de erkende rechten en het genot van de erkende vrijheden. Deze versie dient gelezen te worden in het licht van de meer beperkende termen van de Engelse versie («without discrimination»). Bovenal zou het tot ongerijmde resultaten leiden van artikel 14 zo'n ruime interpretatie te geven als die welke de Franse versie op het eerste gezicht zou kunnen rechtvaardigen. Het zou ertoe leiden talrijke wettelijke of reglementaire bepalingen, die niet aan eenieder een volkomen gelijke behandeling verzekeren in het genot van de erkende rechten en vrijheden, alle in strijd met het Verdrag te achten. De bevoegde nationale overheid staat echter vaak voor situaties of problemen die zo verscheiden zijn, dat verschillende juridische oplossingen daarvoor gevonden moeten worden; bepaalde wettelijke verschillen hebben overigens ten doel feitelijke verschillen te corrigeren. De ruime interpretatie hierboven vermeld, kan diensten-gevolge niet worden aangehouden.

Het is dus van belang na te gaan welke maatstaven aangelegd moeten worden om te bepalen of een gegeven onderscheid in behandeling — uiteraard betrekking hebbend op de uitoefening van één der erkende rechten en vrijheden — al dan niet onverenigbaar is met artikel 14. Op dit punt is het Hof, in navolging van de principes die uit de rechtspraak van een groot aantal democratische landen kunnen worden afgeleid, van oordeel dat de gelijkheid van behandeling pas geschonden wordt als er voor het gemaakte onderscheid geen objectieve en redelijke rechtvaardiging bestaat. Het bestaan van een dergelijke rechtvaardiging moet beoordeeld worden in verband met het doel en de gevolgen van de betreffende maatregel, en rekening houdend met de in een democratische samenleving algemeen heersende principes. Een onderscheid gemaakt in de uitoefening van een bij het Verdrag vastgelegd recht moet niet alleen een wettig doel nastreven: artikel 14 wordt eveneens geschonden als duidelijk vaststaat dat de aangewende middelen redelijkerwijs gesproken niet evenredig zijn aan het beoogde doel.

Bij het onderzoek of in een bepaald geval al dan niet een arbitrair onderscheid gemaakt wordt, kan het Hof de wettelijke en feitelijke gegevens die de samenleving kenmerken van de Staat, die als Verdragsluitende Partij van de betwiste maatregel rekenschap aflegt, niet voorbij gaan. Niettemin mag het zich daarbij niet in de plaats stellen van de bevoegde nationale autoriteiten, aangezien het anders het subsidiaire karakter van het internationale mechanisme voor de collectieve handhaving zoals door het Verdrag gevestigd, uit het oog zou verliezen. De nationale autoriteiten blijven vrij de maatregelen te kiezen die zij op de door het Verdrag geregelde gebieden passend achten. De controle van het Hof heeft slechts betrekking op de overeenstemming van deze maatregelen met de vereisten van het Verdrag.

11. In het onderhavig geval merkt het Hof op, dat artikel 14, zelfs in samenhang met artikel 2 van het

Protocol, niet tot gevolg heeft aan kinderen of aan hun ouders het recht te waarborgen op onderwijs in de taal van hun keuze. Het doel van deze twee artikelen in onderlinge samenhang, is beperkter: het bestaat daarin, dat het genot van het recht op onderwijs door elke Verdragsluitende Partij verzekerd wordt aan eenieder die onder haar rechtsmacht staat, zonder discriminatie op grond van, bij voorbeeld, de taal. Dat is de normale en gebruikelijke zin van artikel 14 beschouwd in samenhang met artikel 2. Meer nog, deze twee bepalingen te interpreteren alsof zij aan eenieder die onder de rechtsmacht valt van een Staat, een recht erkende onderwijs te genieten in de taal van zijn keuze, zou tot onge rijmde resultaten leiden, want eenieder zou dan aanspraak kunnen maken op onderwijs in een willekeurige taal in een willekeurig gebied van de Verdragsluitende Partijen.

Het Hof stelt vast dat daar, waar de Verdragsluitende Partijen aan eenieder die onder hun rechtsmacht staat, specifieke rechten hebben willen toekennen op het gebied van het gebruik of het verstaan van de taal, zoals in artikel 5, lid 2, en artikel 6, lid 3 (a) en (e) van het Verdrag, zij dit duidelijk in de tekst hebben aangegeven. Hieruit dient afgeleid te worden dat, als zij van zins geweest waren ten behoeve van eenieder die onder haar rechtsmacht valt, een specifiek recht in het leven te roepen met betrekking tot de onderwijstaal, zij dit in artikel 2 van het Protocol uitdrukkelijk vastgelegd zouden hebben. Ook om deze reden kan het Hof aan artikel 14, in samenhang met artikel 2 van het Protocol, niet een betekenis toekennen die erop neer zou komen aan eenieder die onder de rechtsmacht van een Verdragsluitende Partij staat, een recht toe te kennen op onderwijs in de taal van zijn keuze.

Delsalnietemin zal krachtens artikel 14 het genot van het recht op onderwijs en het recht op de eerbiediging van het privé leven en het gezinsleven, bij artikel 2 van het Protocol en artikel 8 van het Verdrag gewaarborgd, verzekerd zijn aan eenieder zonder onderscheid op grond van, onder andere, de taal.

12. Ten einde uitspraak te doen over de aan haar voorgedragen vragen, zal het Hof nagaan of er in het onderhavige geval al dan niet ongerechtvaardigd onderscheid gemaakt wordt, dat wil zeggen, een discriminatie welke betrekking heeft op de uitoefening van de rechten die door artikel 2 van het Protocol en artikel 8 van het Verdrag, in samenhang met artikel 14, worden vastgelegd. Bij dit onderzoek zal het Hof rekening houden met de feitelijke en wettelijke gegevens die de toestand in België, een meertalige Staat met verschillende taalgebieden, kenmerken.

II. De zes aan het Hof voorgelegde vragen.

1. Na aldus uitspraak te hebben gedaan over de zin en de strekking van artikel 2 van het Protocol en artikelen 8 en 14 van het Verdrag, onderzocht het Hof de zes vragen die in de conclusies van de comparanten werden geformuleerd (zie bladzijden hierboven). De uitspraak die zij op elk van deze vragen deed, wordt voorafgegaan door een samenvatting van de betrokken feiten — voor zover die niet hierboven zijn vermeld — en de respectievelijke argumenten van klagers, van de Belgische regering en van de Commissie.

A. De eerste vraag.

2. De eerste vraag betreft de taalregeling van het onderwijs in de door de wet als éentalig beschouwde gebieden, onder voorbehoud van de twee aspecten waarop de tweede en de zesde vraag betrekking hebben. De vraag is dus: kan in het geval van klagers al dan niet worden

gesproken van een schending van artikel 2 van het Protocol en artikelen 8 en 14 van het Verdrag of van een van deze artikelen :

«voor zover de wetten van 1932 zich hebben verzet en de wetten van 1963 zich verzetten tegen de oprichting en de subsidiëring door de Staat van scholen die zich niet zouden regelen naar de algemene voorschriften van de taalwetgeving.»

3. In dit opzicht blijken de feiten van de zaak voldoende uit het algehele overzicht van de omstreden wetten, dat het Hof hierboven gaf (bladzijden).

4. *De door klagers voor de Commissie of via haar aangevoerde argumenten.*

Volgens klagers is de taalregeling van het onderwijs in de éentalige streken in strijd met artikel 2 van het Protocol en artikelen 8 en 14 van het Verdrag.

De wetten van 1932 en 1963 zouden in de eerste plaats niet in overeenstemming zijn met de twee zinnen van artikel 2 van het Protocol. De Belgische Staat zou de kinderen van klagers een volledig onderricht in de moedertaal onthouden. Deze weigering zou des te straffer zijn nu de wet van 30 juli 1963, ondanks de aanwas van de Franssprekende bevolking tot gevolg had een geleidelijke afschaffing van de overgangsklassen en de speciale taalafdelingen die in de ogen van klagers nog de minst slechte oplossing waren. De verlangens op taalgebied van de ouders zouden al evenmin worden geëerbiedigd : waar het lager onderwijs verplicht is, zouden klagers zich in de praktijk genoodzaakt zien hun kinderen toe te vertrouwen aan scholen waar in het Nederlands wordt onderwezen. Weliswaar verbiedt de gelaakte wetgeving niet dat kinderen hun studie in de Franse taal doen, maar dat zou slechts een utopische en bedriegelijke uitvlucht zijn. Het zou klagers immers niet mogelijk zijn hun kinderen aan huis te doen onderrichten. De oplossing hen naar Brussel, naar Wallonië of naar het buitenland te sturen, zou afstuiten op vaak onontkoombare materiële en morele bezwaren. Ten slotte zou de oprichting van particuliere Franstalige scholen in Vlaanderen ook slechts een theoretische oplossing zijn vanwege de hoge kosten veroorzaakt door de afwezigheid van subsidies.

De op het gebied van artikel 8 van het Verdrag geformuleerde grieven zijn op min of meer dezelfde feiten gebaseerd. De Belgische taalwetgeving zou de intellectuele en affectieve ontplooiing van de kinderen bedreigen, het gezinshoofd beletten de taal te kiezen waarin zijn kinderen onderwijs zullen krijgen en afbreuk doen aan de eenheid van het gezin door klagers te verplichten hun kinderen in te schrijven hetzij op plaatselijke Vlaamssprekende scholen, «werktuigen tot gedwongen verlies van persoonlijkheid», hetzij op van hun huis verwijderde scholen. De nadelen van de «schoolemigratie», hoewel niet door de wet voorgeschreven zouden desalniettemin rechtstreeks hieruit voortvloeien. Klagers en hun kinderen zouden bij gevolg slachtoffer zijn van verschillende inmengingen in hun privé leven en hun gezinsleven.

De betrokken wetten zouden ten slotte een reeks discriminaties met zich meebrengen die in strijd zijn met artikel 14 van het Verdrag en die in het bijzonder gebaseerd zijn op de taal en het vermogen van de ouders. Zo krijgen Franssprekende kinderen in Vlaanderen geen openbaar of gesubsidieerd onderwijs in hun moedertaal, terwijl Vlaamssprekende kinderen daar zulk onderwijs wel vinden. Aan de andere kant zou «de schoolemigratie» bepaalde verschillen slechts opheffen om daarvoor anderen in de plaats te stellen : vermeerdering van financiële lasten, gevaren gepaard gaande met het openbaar vervoer, verbreken van de gezinseenheid, enz. Het zou niet gaan om eenvoudige «rechtmatige differentiëringen»,

maar wel degelijk om «discriminaties» en, wat erger is om «actieve» en geen «statische discriminaties. De door de wet ingestelde «overeenstemming» tussen de twee voornaamste gebieden van het land zou «meer schijn dan werkelijkheid» zijn ; dit zou trouwens de in Vlaanderen zowel als in Wallonië ten koste van de «anders-taligen» begane discriminaties niet te niet doen, want het Verdrag verkondigt «de gelijkheid tussen mensen en niet tussen niet-georganiseerde gemeenschappen». Weliswaar streed de «Vlaamse Beweging» oorspronkelijk «voor de verheffing van de Vlaming», hetgeen «eventueel» bepaalde discriminatoire maatregelen van tijdelijke aard kon verklaren ; nu echter zou deze beweging steeds verder willen gaan en uitgroeien tot «een werktuig voor autoritair imperialisme» dat probeert het individu te onderwerpen aan de grond waar hij woont. Het huidige doel van de wetgever zou dan ook zijn «door dwangmaatregelen de aanpassing van een deel der bevolking te verwezenlijken» en in het bijzonder «de Franssprekende minderheden» in Vlaanderen «te doen verdwijnen» door hun leden te verplichten, hetzij «zich te vervlamen» hetzij te «verhuizen». De onbetwistbare «misbruiken» van de «vorige eeuw» zouden «sinds lang hersteld zijn», en zouden geenszins «het tegenovergestelde misbruik» rechtvaardigen dat door «de wetgevingen van 1932» werd ingevoerd en dat «door die van 1963 in hoge mate werd verergerd». Onder het mom van het «behoud van de nationale eenheid» zou men «het land verdelen» en zou het ondanks de officiële bedoelingen uitlopen op een «toename van de separatistische en federalistische tendensen». Klagers uit Alsemberg, Beersel, Kraainem en Leuven vallen ook de afschaffing van de volkstelling op taalgebied aan (wet van 24 juli 1961 en Koninklijk Besluit van 3 november 1961).

2. *De door de Belgische Regering en door de Commissie vóór het Hof aangevoerde argumenten.*

5. Voor de Commissie verklaarde de Belgische regering dat de taalregeling van het onderwijs in de eentalige gebieden geen der drie door klagers genoemde artikelen schendt. In hoofdzaak concluderend dat deze artikelen in het geheel niet van toepassing zijn (zie boven), bracht zij verschillende subsidiaire argumenten naar voren.

Wat betreft artikel 2 van het Protocol en artikel 8 van het Verdrag deed de Belgische regering hoofdzakelijk uitkomen dat het uit de omstreden regeling voortvloeiende ongerief niet zo ernstig is als door klagers wordt beweerd. De op het spel staande belangen zouden die van een «kleine minderheid van Belgen» zijn. Bovendien zou het bepaald «geen ramp» zijn om een Franssprekende leerling naar een Nederlandstalige school te zenden : dit zou deze leerling de gelegenheid geven om «volkomen tweetalig» te worden ; en de beste oplossing voor het Belgische taalvraagstuk zou immers in de tweetaligheid liggen. Trouwens er bestaan in Vlaanderen particuliere scholen waar in het Frans wordt onderwezen ; weliswaar genieten zij «minder voordelen» en in het bijzonder ontvangen zij geen toelagen, maar de aan de ouders opgelegde kosten zouden geenszins buitensporig zijn, temeer daar klagers tot vermogende kringen zouden behoren. Om diezelfde reden zouden de kosten van een «schoolemigratie» bepaald niet ondragelijk zijn ; de af te leggen afstanden zouden niet meer zijn dan enkele kilometers of tientallen kilometers en de bijzondere dichtheid van het Belgische spoorwegnet zou snel vervoer mogelijk maken.

Het door klagers aangevoerde verschil in behandeling zou in generlei wijze een met artikel 14 van het Verdrag in strijd zijnde discriminatie betekenen. De gelaakte wetten zouden een «stipte overeenstemming tussen de voor het Nederlandstalige gebied voorziene regeling en die voor het Franstalige gebied» verzekeren. Bovendien zijn

deze wetten afkomstig van door algemene verkiezingen gekozen Kamers, en werden zij met een grote meerderheid aangenomen. Ondanks « onvermijdelijke gebreken » zouden zij een democratisch compromis tussen de « vrijheidswaarden en de maatschappelijke waarden » zijn. Het Belgische Parlement zou helemaal niet ten doel hebben de Franssprekende minderheden in Vlaanderen te « liquideren ». Het zou in werkelijkheid getracht hebben, en met succes, de « ernstige nationale crisissen » veroorzaakt door « het Vlaamse separatisme » (wetten van 1932) en door het Vlaamse en Waalse federalisme (wet van 24 juli 1961 en wetten van 1963) te bezweren, de Vlaamse taal en cultuur te rehabiliteren dank zij de opleiding van een « intelligentia die het Nederlands door en door kent » en in staat is een opvoedende rol te spelen, en meer in het algemeen het land een duurzame structuur te geven, die in wezen berust op twee grote homogene gebieden en een tweetalige hoofdstad. In het bijzonder, zou de wet van 24 juli 1961, die de volkstelling op taalgebied afschafte — de wetenschappelijke waarde hiervan viel trouwens te betwisten — ten doel hebben te vermijden dat « de twee gemeenschappen telkens weer in een strijd werden geworpen, waavan de vinnigheid een zeker politiek gevaar betekende ». Dergelijke bedoelingen zouden in het geheel niet willekeurig of discriminatoir zijn. Integendeel, een analyse van de Belgische taalwetgeving zou tot de conclusie leiden dat deze moet worden beschouwd als een « weigering om onderscheid te maken ».

De Belgische regering hervatte sommige van deze argumenten voor het Hof, maar zonder er verder op in te gaan; zij stelde vast dat haar stelling op dit punt in grote lijnen overeenkwam met de zienswijze van de Commissie, waarnaar zij uitdrukkelijk verwees.

6. De *Commissie* acht inderdaad de taalregelingen van het onderwijs in de ééntalige gebieden niet in strijd met de vereisten van het Verdrag en het Protocol; zij bevestigde voor het Hof de op dit punt door de meerderheid van haar leden in haar rapport uitgebrachte zienswijze.

Artikel 2 van het Protocol zou niet zijn geschonden, want naar de mening van de Commissie (zie boven) verplicht de eerste zin van deze bepaling de Staten niet onderwijs van welke aard ook in te stellen of te subsidiëren (7 stemmen vóór en 5 tegen) en waarborgt de tweede zin niet dat een culturele of taalvoorkeur zal worden geëerbiedigd (met algemene stemmen). De Commissie herinnert er echter aan dat volgens 5 van haar leden de eerste zin van artikel 2 positieve verplichtingen in het leven roept. Twee leden komen niettemin tot dezelfde conclusie als de meerderheid; voor de drie andere leden daarentegen is « de weigering in de Vlaamse gebieden Frans Onderwijs in te stellen of te subsidiëren op het verplichte lager onderwijs-niveau niet verenigbaar met artikel 2 ».

De taalregeling van het onderwijs in de ééntalige gebieden zou ook niet met artikel 8 van het Verdrag in strijd zijn. Men zou zich inderdaad kunnen indenken dat deze regeling « voor het privé-leven en het gezinsleven » van klagers « ernstige en ongerechtvaardigde moeilijkheden met zich meebrengt » (zie boven). De vraag zou echter slechts rijzen met betrekking tot het lager onderwijs, het enige dat in België verplicht is. Van de verschillende oplossingen die klagers geboden worden, zouden voor « de overgrote meerderheid der gezinshoofden » vanwege de « hoge kosten », buiten beschouwing blijven oplossingen die er in bestaan de kinderen ten huize te doen onderrichten, hen naar het buitenland te zenden of hen in Vlaanderen naar een Franssprekende particuliere school te zenden. De enige overblijvende oplossingen zouden dus zijn over te gaan tot « schoolemigratie » en inschrijving der kinderen op een Nederlandstalige school. De Schoolemigratie — dagelijks « heen en weer reizen » of

naar een kostschool zenden — zou « zeer reële nadelen hebben, maar deze nadelen zouden niet « door de wet zijn voorgeschreven », als dit wel het geval was, dan zouden zij artikel 8 schenden »: zij zouden voortvloeien uit « de wens der ouders », die de mogelijkheid zouden hebben « ze te vermijden door hun kinderen op een plaatselijke Vlaamssprekende school in te schrijven ». « De noodzaak de kinderen aan een Vlaamse school toe te vertrouwen » zou geen « inmenging in het privé-leven of het gezinsleven » betekenen. Hoewel de afschaffing van de overgangsklassen en de speciale taalafdelingen (wet van 30 juli 1963) haar « betreurenswaardig » voorkomt, is de Commissie van mening dat « de Franssprekende ouders over het algemeen de gelegenheid hebben in hun gezinnen het « verlies van persoonlijkheid » of de « vervlaamsing » van hun kinderen « tegen te gaan », dat de leerlingen « gewoonlijk na een korte overgangperiode er in slagen het onderwijs in het Nederlands met vrucht te volgen » en dat de meeste ouders « in staat zullen zijn toezicht te houden op het onderricht van hun kinderen »: « men kan zich niet goed voorstellen dat zij, die blijvend in een bepaalde streek wonen, volkomen onkundig blijven van de taal van die streek », « één van de Belgische landstalen ». Het kan zeer zeker gebeuren « dat kinderen grote moeite hebben om Nederlands te leren en dat hun ouders niets van die taal afweten », maar klagers hebben « geen dergelijk voorbeeld » aangehaald. Twee leden van de Commissie zijn echter van mening dat de « omstreten wetgeving gevolgen heeft die in strijd zijn met artikel 8 », maar dat « de Commissie niet genoeg gegevens in haar bezit heeft om *in concreto* na te gaan of de klagers of wel sommige klagers het slachtoffer zijn van dergelijke gevolgen »; de Commissie vestigt de aandacht van het Hof op hun afwijkende meningen.

De Commissie tracht ten slotte vast te stellen of door het onderhavige punt artikel 14 van het Verdrag *juncto* artikel 2 van het Protocol of *juncto* artikel 8 van het Verdrag geschonden wordt. Na er de nadruk op gelegd te hebben dat « een taalregeling van het onderwijs op territorialistische grondslag niet noodzakelijkerwijze het Verdrag zou schenden, daar deze regeling « eventueel te rechtvaardigen zou zijn » door een noodzaak van « administratieve, financiële of andere aard », onderzoekt zij nauwkeurig de door klagers gelaakte teksten met het doel daaruit de « algemene strekking » af te leiden. Dit onderzoek zou aan het licht brengen dat de gelaakte wetgeving « noch tot doel noch tot gevolg heeft de voor de uitoefening van deze of gene functies of beroepen noodzakelijk geachte kwalificaties, evenmin trouwens als de taalkennis, te waarborgen ». Hieruit zou ook blijken dat de « hervormingen op taalgebied » « oorspronkelijk » ten doel hadden de « misbruiken » uit te roeien die uit de « volledige taalvrijheid » tijdens de 19de eeuw voortvloeiden en waarvan « de Nederlandssprekende bevolking het volle gewicht had gedragen », maar dat door de wetten van 1932 en 1963 « de toestand was omgekeerd ». « De overeenstemming tussen de Vlaamse en de Waalse streek » zou immers « niet volledig zijn, tenminste niet onder de wetten van 1963 »; bovendien zou deze zich in de praktijk keren « tegen de in Vlaams gebied gevestigde Franstaligen », terwijl « de Vlamingen in Wallonië » nauwelijks zouden worden getroffen. Trouwens, « voor zover deze overeenstemming reëel is », zou het erop neerkomen dat « in elk der twee gebieden een onderscheid werd ingevoerd, dat niet kon worden uitgewist » door het feit dat « dit aan beide zijden werd toegepast ». Wat betreft de uitweg die de Franstaligen wordt geboden », namelijk de schoolemigratie, deze brengt « ongerief en gevaren » met zich mede en is daarom « ondoeltreffend ». « Erger nog, sommige bepalingen van de omstreten wetten » zouden verder gaan dan hun officieel doel: zij zouden « slechts kunnen worden verklaard door de wil de uitbreiding

van de Franse taal in Vlaams gebied te beperken», en zelfs de «Franstaligen in Vlaanderen», tegen hun wil, op te nemen «in het daar bestaande taalmilieu». Terwijl «de Commissie de liefde der Vlamingen voor hun taal en cultuur, hun wens deze te becheren en te ontwikkelen, heel goed kan begrijpen», en een «politiek die aan hun wens beantwoordt haar dus op zichzelf geheel rechtmatig voorkomt», zou zij, «als gevolg daarvan» het niet «onrechtmatig oordelen indien de Franstaligen» in Vlaanderen trachten «hun eigen taal te beschermen», die daar «sinds eeuwen vastgeworteld is». Zonder te ontkennen dat het «de Belgische Regering vergund is zich te onthouden van elke positieve handeling die de wens der Franstaligen kan vervullen», vraagt de Commissie zich af «in hoeverre het resultaat van een politiek, die hen door dwangmaatregelen en sancties dwarsboomt» niet het risico oproept «misbruiken gelijk aan die uit het verleden uit te lokken», maar «waarvan ditmaal de Franssprekende bevolking zou hebben te lijden». «Hoe het ook zij», uit het dossier blijkt «duidelijk, volgens de meerderheid van de Commissie, de bedoeling van de Belgische Regering en de wetgever om, in het Vlaams gebied, de Franstaligen te benadelen in vergelijking met de Nederlandstalige inwoners»; «de wetten van 1932» zouden, «ten nadele van de eerste en ten voordele van de tweede categorie, talrijke verschillen» hebben ingesteld, die door «de wetten van 1963 in belangrijke mate» zouden zijn «verscherpt».

Naar de mening van de Commissie zijn de uit de taalregeling van het onderwijs in de ééntalige gebieden voortvloeiende verschillen echter geen met artikel 14 strijdige discriminaties. Hoewel zij opmerkt dat de Belgische Regering niet de noodzaak bewees van «deze verschillen en nadelen», dat «dubbel onderwijs, in het Nederlands en in het Frans, zeker de vroeger begane misbruiken zou kunnen beletten, dat redenen «van financiële, technische of administratieve» aard niet tot ééntaligheid verplichten, en dat geen rekening wordt gehouden met het «aantal» en de «dichtheidsgraad van de Franstalige bevolking die in Vlaanderen woont, «aarzelen» vijf leden van de Commissie deze regeling «als discriminatoir te beschouwen». Zij herinneren eraan dat het Verdrag en het Protocol de Staten niet verplichten onderwijs van welke aard ook in te stellen of te subsidiëren; zij leiden hieruit af dat de Belgische Staat, «voor zover hij het Nederlands onderwijs begunstigt» en «het Frans onderwijs benadeelt» de Vlaamssprekende inwoners een «voordeel» verleent zonder daarbij de Franstaligen een «hardheid» op te leggen. Zij voegen hieraan toe dat de Verdragluitende Staten «zich over het algemeen ertoe bepalen onderwijs in hun landstaal in te stellen of te steunen», en dit volkomen gelijkelijk open te stellen «voor al hun inwoners»; de Belgische Staat nu zou van deze «internationale gedragsregel» niet afwijken: hij zou er zich slechts toe bepalen «deze regel weliswaar slechts in grote lijnen aan te passen aan de omstandigheid dat er in België verschillende taalgroepen zijn». Onder deze omstandigheden menen de vijf betrokken leden «de kritiek van de klagers ten opzichte van sommige bepalingen van de wetgeving niet te kunnen onderschrijven», bijv. de bepalingen met betrekking tot het onderwijs van de tweede landstaal: indien «de weigering van de Staat om scholen op te richten of te subsidiëren» niet kan worden beschouwd als een discriminatie, vloeit daar noodzakelijkerwijs uit voort dat de Staat een zekere speling heeft bij de overwegingen «betreffende de organisatie van de programma's in het openbaar of gesubsidieerd onderwijs». Vier andere leden van de Commissie komen ook tot de conclusie, hoewel langs verschillende wegen, dat de taalregeling van het onderwijs in de ééntalige gebieden «niet onvereenigbaar is met het Verdrag». Daarentegen zijn drie

leden van de Commissie het met deze conclusie niet eens. Twee van hen zijn in hoofdzaak van mening dat «de weigering om Frans onderwijs in te stellen of te subsidiëren daar waar voldoende Franstaligen zijn in strijd is» met artikel 14.

De uitspraak van het Hof

7. De eerste vraag heeft uitsluitend betrekking op die bepalingen van de wetten van 1932 en 1963 die zich verzetten tegen de oprichting en de subsidiëring door de Staat van scholen welke zich niet aan de algemene voorschriften op taalgebied onderwerpen.

In het onderhavig geval heeft deze vraag in wezen betrekking op de weigering van de Staat in het ééntalig Nederlands gebied lagere scholen (het lager onderwijs is in België verplicht) op te richten of te subsidiëren waar Frans de taal van het onderwijs is.

Een dergelijke weigering is niet onvereenigbaar met de eerste zin van artikel 2 van het Protocol. Bij zijn interpretatie van deze tekst stelde het Hof reeds vast, dat hierbij niet het recht wordt vastgelegd op de oprichting of de subsidiëring van scholen waar het onderwijs in een bepaalde taal zou worden gegeven. De eerste zin van artikel 2 houdt op zichzelf geen vereiste in betreffende de taal. Hierin wordt het recht gewaarborgd op toegang tot onderwijsinstellingen die op een gegeven moment bestaan en het recht om overeenkomstig de in elke Staat van kracht zijnde voorschriften, in de een of andere vorm, de officiële erkenning van de voltooide studie te verkrijgen. Dit laatste recht blijft op het onderhavige punt buiten beschouwing. In de ééntalige gebieden nu, hebben de Franstaligen en de Nederlandstaligen gelijkelijk toegang tot het openbaar of gesubsidieerd onderwijs, dat wil zeggen, tot onderwijs dat in de taal van de streek wordt gegeven.

De betreffende wettelijke bepalingen schenden evenmin artikel 8 van het Verdrag. Weliswaar hebben de wetten van 1932 en 1963 tot gevolg gehad dat in de ééntalige Nederlandse streek de meeste scholen die onderwijs in het Frans gaven, zijn verdwenen. Bijgevolg, kunnen de Franssprekende kinderen die in deze streek wonen daar slechts onderwijs volgen in het Nederlands, tenzij hun ouders de middelen hebben hen aan Franssprekende particuliere instellingen toe te vertrouwen. Dit heeft natuurlijk een terugslag op het gezinsleven, als de ouders niet over de nodige middelen beschikken om hun kinderen op een particuliere school in te schrijven, of als zij er de voorkeur aan geven, hun kinderen de nadelen te besparen (zie zesde vraag), welke de toepassing van de wet met zich meebrengt wat betreft de studie volbracht in een particuliere school die zich niet aan de voorschriften van de taalwetgeving op onderwijsgebied onderwerpt. Deze kinderen zullen hun studie ter plaatse in het Nederlands doen, tenzij hun ouders hen naar een school in Brussel, Wallonië of in het buitenland sturen.

Hoe hard dergelijke gevolgen in individuele gevallen ook mogen zijn, zij brengen desondanks geen schending van artikel 8 met zich mee. Deze bepaling immers, waarborgt gesenszins het recht door de overheid of met haar bijstand onderwezen te worden in de taal der ouders. Bovendien, voor zover de wetgeving bepaalde ouders ertoe deed overgaan zich van hun kinderen te scheiden, is een dergelijke scheiding niet door de wetgeving opgelegd: zij komt voort uit de keuze van ouders die hun kinderen naar een school zenden, die buiten het ééntalig Nederlands gebied ligt, enkel en alleen om hen te onttrekken aan het onderwijs in het Nederlands, d.w.z. in één van de landstalen van België.

Ten slotte moet gezien worden of de gelaakte wettelijke bepalingen de eerste zin van artikel 2 van het Pro-

toocol of artikel 8 van het Verdrag in samenhang met artikel 14 schenden.

Ook hier moet het antwoord negatief zijn. Weliswaar trof de wetgever een schoolregeling die in de ééntalige Nederlandse streek alleen het onderwijs in het Nederlands bevordert, zoals zij eveneens de homogeniteit op taalgebied van het onderwijs in de ééntalige Franse streek bewerkstelligt. Deze verschillen in behandeling van de twee landstalen in de twee ééntalige gebieden zijn echter verenigbaar met artikel 2 van het Protocol, zoals het Hof dit artikel interpreteerde, en met artikel 8 van het Verdrag, zelfs in samenhang met artikel 14.

Artikel 14 belet immers niet een verschil in behandeling, als dit berust op een objectieve waardering van de feitelijke omstandigheden, die in wezen verschillend zijn, en als op grond van het algemeen belang hierdoor een zuiver evenwicht tot stand wordt gebracht tussen de bescherming van de belangen van de gemeenschap en de eerbiediging van de door het Verdrag gewaarborgde rechten en vrijheden.

Bij zijn onderzoek of de gelaakte wettelijke bepalingen aan deze maatstaven voldoen, merkt het Hof op dat zij ten doel hebben de taaleenheid te bewerkstelligen binnen de twee grote gebieden van België, waarin een belangrijke meerderheid van de bevolking slechts één der twee landstalen spreekt. Deze wetgeving heeft tot gevolg dat schoolinstellingen, waar uitsluitend in die landstaal wordt onderwezen die niet de taal is van het merendeel van de inwoners van de streek, moeilijk kunnen blijven bestaan. Met andere woorden, zij leidt ertoe in de ééntalige Nederlandse streek, de oprichting of in standhouding van scholen waar het onderwijs uitsluitend in het Frans wordt gegeven tegen te gaan. Een dergelijke maatregel kan niet als arbitrair beschouwd worden. In de allereerste plaats berust deze maatregel op een objectieve factor, namelijk de streek. De grondslag ervan is bovendien een algemeen belang, namelijk zeker te stellen dat alle schoolinstellingen die van de Staat afhankelijk zijn en zich in één ééntalig gebied bevinden, hun onderwijs geven in de taal die uitgesproken die van de streek is.

Dat gedeelte van de wetgeving schendt niet de rechten van het individu. Het Hof merkt hierbij op dat de gelaakte bepalingen slechts betrekking hebben op het officiële of gesubsidieerde onderwijs. Zij beletten geenszins de instelling op het ééntalig Nederlands gebied van vrij onderwijs dat in het Frans wordt gegeven, onderwijs dat daar trouwens in zekere mate voortbestaat. Het Hof is dus niet van oordeel dat de in dit opzicht door de Belgische wetgever aangewende middelen dermate onevenredig zijn aan de vereisten van het beoogde openbare belang, dat een discriminatie wordt veroorzaakt welke in strijd is met artikel 14 van het Verdrag in samenhang met de eerste zin van artikel 2 van het Protocol of artikel 8 van het Verdrag.

B. De tweede vraag

8. De tweede vraag heeft betrekking op het al dan niet bestaan, in het geval van klagers, van een schending van artikel 2 van het Protocol en van artikel 8 en 14 van het Verdrag, of van één van deze artikelen,

« voor zover de wetten van 1963 resulteren in een gehele onthouding van subsidie aan provinciale, gemeentelijke of particuliere scholen, welke, naast het onderwijs in de door de taalwetgeving voorgeschreven taal, in de vorm van niet-gesubsidieerde klassen, volledig of gedeeltelijk onderwijs zouden geven in een andere taal. »

1. De Feiten

9. Bij een circulaire van 9 augustus 1963 heeft de Minister van Nationale Opvoeding en Cultuur de aandacht gevestigd van « Schoolhoofden », die « zogenaamde over-

gangsklassen » hadden, op het feit dat krachtens de wet van 30 juli 1963 zij verplicht waren « met ingang van 1 september 1963 over te gaan tot opheffing van alle kleuterklassen (Nederlandse of Franstalige) en de klassen van het eerste jaar lager onderwijs (Nederlandse of Franstalige) », terwijl « de andere leergangen geleidelijk aan, d.w.z. elk jaar één leerjaar, moesten worden opgeheven » en dat « geen nieuwe leerlingen » meer voor die klassen mochten worden geschreven.

Een ministeriële circulaire van 29 augustus 1963 die de vorige circulaire aanvulde en bestemd was voor « de besturen van vrije onderwijsinrichtingen » bepaalde het volgende :

« (...) Overeenkomstig de verklaring afgelegd tijdens de behandeling van het wetsontwerp op de taalregeling in het onderwijs zullen de subsidies worden ingetrokken in het geval van scholen die in de vorm van niet-gesubsidieerde klassen, overgangsklassen handhaven, die rechtens dienen te worden opgeheven.

« Indien een inrichting kleuterklassen of eerste lagere schoolklassen in een taal die niet de taal van de streek is handhaaft zullen de subsidies voor de gehele inrichting worden opgeschort ».

De genoemde circulaires schenen gebaseerd te zijn op artikel 1 van de wet van 30 juli 1963, *juncto* artikel 4. Volgens artikel 1 vallen « de officiële inrichtingen voor kleuter-, lager-, middelbaar-, normaal-, technisch-, kunst- of buitengewoon onderwijs en dezelfde door het Rijk gesubsidieerde of erkende vrije inrichtingen onder de beschikkingen van deze wet ». Artikel 4 bepaalt o.a. dat « de onderwijstaal het Nederlands in het Nederlands taalgebied » en « het Frans in het Frans taalgebied » is.

Letterlijk genomen, doelde de eerste alinea van de circulaire van 29 augustus 1963 slechts op de overgangsklassen die sindsdien zijn verdwenen door de toepassing van art. 22 van de wet van 30 juli 1963. De tweede alinea gaf echter aanleiding tot een ruimere interpretatie: daarin werden ook de kleuterklassen vermeld, terwijl er nimmer overgangsklassen bestonden in het kleuteronderwijs, dat in België niet verplicht is. Bovendien was de circulaire van 29 augustus gericht aan alle « besturen van vrije onderwijsinrichtingen » en niet, zoals die van 9 augustus, aan « hoofden van scholen » die « zogenaamde overgangsklassen » hadden.

De Commissie was overigens van mening dat, « aangezien de handhaving van de voorbereidingsklassen het verlies van subsidie voor het gehele onderwijs betekent », « het bestaan van een volledig onderwijs in een andere taal dan die van de streek » een reden te meer is om « dezelfde sanctie » toe te passen.

De Belgische regering ontkent dit niet. Integendeel, haar memorie van 9 mei 1967 bevat de volgende passage :

« Circulaires » — « namelijk die van 9 en 29 augustus 1963 » — « hebben de aandacht van de hoofden van vrije gesubsidieerde onderwijsinrichtingen erop gevestigd, dat krachtens de wet van 30 juli 1963, het verlenen van subsidies onderworpen was aan de voorwaarde dat deze inrichtingen ervan afzien, naast het onderwijs in de taal van de streek, geheel of gedeeltelijk onderwijs te geven in een andere taal ».

« In het lager onderwijs echter werd een overgangsregeling toegestaan waarbij deze opheffing geleidelijk aan kon geschieden. »

Het Hof leidt hieruit af dat de subsidies niet uitsluitend werden ingehouden in gevallen van handhaving van een overgangsklas die krachtens de wet van 30 juli 1963 moest worden opgeheven. Het stelt eveneens vast dat de omstreden maatregel een permanent karakter heeft: in de Nederlandstalige streek zou een « Nederlandssprekende » inrichting, die ertoe zou overgaan geheel of gedeeltelijk in het Frans gegeven onderwijs in te stellen in kleuter-, lagere of middelbare klassen, haar recht op subsidies ver-

liezen; wat betreft «tweetalige» inrichtingen die in dezelfde streek voordien zulke klassen hadden, zij hebben die moeten opheffen of zich daarvan moeten afscheiden om dit recht te kunnen behouden.

2. De door klagers vóór de Commissie of via haar aangevoerde argumenten.

10. Volgens klagers, en in het bijzonder die uit Antwerpen, Gent en Vilvoorde, is het intrekken van de subsidies één der middelen die de Belgische Staat aanwendt om Franssprekende ouders in Vlaanderen in de praktijk de mogelijkheid te ontnemen om ter plaatse hun kinderen in het Frans te doen onderrichten. Dit komt nog bij de wettige beletsels (weigering tot subsidiëring en weigering tot homologatie) en bepaalde niet-wettelijke pressies (het geval van het gymnasium van Ronse, enz.)

Klagers merkten op dat volgens artikel 5, lid 1, van de wet van 30 juli 1963, van toepassing in het arrondissement Brussel-Hoofdstad, «de afdelingen waar het Frans de onderwijstaal is en de afdelingen waar het Nederlands de onderwijstaal is «niet onder dezelfde directie» mogen «worden geplaatst (...)».

Deze tekst heeft geen betrekking op het Nederlandstalig gebied, maar de circulaires van 9 en 29 augustus 1963 zouden in het gunstigste geval hetzelfde resultaat opleveren: zij zouden de bedoelde inrichtingen verplichten hetzij hun Franse afdeling op te heffen, hetzij zich in tweeën te splitsen. Het «Institut St. Joseph des Filles de Marie» en het «Collège Marie-José» (verbonden aan het Lycée) te Antwerpen, hebben de tweede oplossing gekozen: zij hebben een muur tussen de twee afdelingen geplaatst. In de ogen van klagers «krenkt» een dergelijke muur «de gevoelens van het kind dat op deze wijze het slachtoffer wordt van een complex» en van een «vernederende afzondering». De betreffende inrichtingen zouden trouwens gedoemd zijn in kortere of langere tijd te verdwijnen enerzijds door de wettelijke bepalingen en anderzijds door de uitgeoefende pressie; nu reeds zouden verschillende van deze inrichtingen elk onderwijs in het Frans hebben gestaakt, sinds de inwerkingtreding van de wetgeving van 1963.

Klagers leggen er bovendien de nadruk op dat onderscheid dient te worden gemaakt tussen de weigering tot subsidiëring en het intrekken van subsidies, welke laatste oplossing als «straf» kan worden gezien.

3. De door de Belgische Regering en door de Commissie vóór het Hof aangevoerde argumenten.

11. Naar de mening van de Belgische regering schendt het intrekken van de subsidies noch art. 2 van het Protocol, noch artikel 8 van het Verdrag, die de Staten niet verplichten scholen te subsidiëren en de culturele of taalvoorkeur van de ouders niet beschermen; het zou evenmin een overtreding betekenen van artikel 14 van het Verdrag dat slechts daar effect kan hebben waar het Verdrag de Staten «een bepaalde handeling» «oplegt» of hun toestaat «de uitoefening van de rechten of het genot van de beschermde vrijheden te beperken», hetgeen hier niet het geval is (zie boven).

«Af te zien van het instellen van een parallel onderwijs dat geheel of gedeeltelijk in een andere taal dan die van streek zou worden gegeven», zou slechts een «voorwaarde» zijn gesteld op het toekennen van voordelen zoals subsidies»; het intrekken van deze voordelen «valt buiten het gebied waarop het Verdrag en het Protocol van toepassing zijn».

De andere argumenten van de Belgische regering zijn van subsidiaire aard; zij gelden slechts voor het geval het Hof zich de ruime interpretatie, die de meerderheid van de Commissie aan artikel 14 geeft, eigen maakt. De Belgische regering «ziet nauwelijks» enig verschil «tus-

sen de voordelen voor de Nederlandssprekende bevolking en de nadelen voor de Franssprekende bevolking en derhalve ook niet tussen een weigering subsidies te verlenen en het intrekken van subsidies. Terwijl zij tracht aan te tonen dat deze laatste maatregel geen discriminatie kan worden genoemd, legt zij er de nadruk op dat één der «richtlijnen van de Belgische wetgeving» bestaat uit het «op één lijn stellen» van het «particuliere, gesubsidieerde onderwijs» met het «officiële onderwijs» en het beletten van «wetsontduiking». De «Nederlandssprekende inrichtingen die Franse afdelingen openen» zouden dikwijls hun toevlucht hebben genomen tot «soms vrij stilloze listen om hun Franse afdeling toch de subsidies te laten krijgen» die aan «het Nederlands onderwijs» werden verstrekt. Volgens de Belgische regering zou het deze schoolhoofden trouwens «in de meeste gevallen» slechts gelukken «een Franse afdeling op te richten, omdat zij aan het hoofd stonden van gesubsidieerde en erkende Nederlandse onderwijsinrichtingen». De Franse afdelingen konden dan ook over het algemeen slechts blijven bestaan als annex van een Nederlandse inrichting», en wat betreft de kwaliteit van het onderwijs moet men, objectief gesproken, ernstig voorbehoud maken». Sommige inrichtingen zouden sinds 1963-1964 al het onderwijs in het Frans hebben opgeheven. «Enkele Franse afdelingen die belangrijk genoeg zijn om op zichzelf te kunnen staan, zouden echter zijn blijven bestaan na zich onafhankelijk gemaakt te hebben». Trouwens, het Verdrag, in dit opzicht minder ruim dan de Belgische Grondwet, zou niet het recht verzekeren om «een taalpolitiek» te volgen «die niet overeenkomt met die van de nationale overheid», en de taalpolitiek van de Belgische Staat zou een «wettig doel» nastreven, waarvan de waardering aan de bevoegdheid van de Commissie en van het Hof zou zijn onttrokken: in Vlaanderen de opleiding te verzekeren van een Nederlandssprekende elite door in te gaan tegen de «verfransing» die daar vóórdien plaats had.

12. De Commissie bevestigde vóór het Hof het oordeel dat op dit punt door de meerderheid van haar leden in haar rapport werd uitgedrukt. In haar ogen schendt het intrekken van subsidies — zoals een weigering tot subsidiëren — noch artikel 8 van het Verdrag, noch de tweede zin van artikel 2 van het Protocol of deze bepalingen nu «afzonderlijk» of «in samenhang» met artikel 14 van het Verdrag worden beschouwd; het schendt evenmin de eerste zin van artikel 2 van het Protocol zolang artikel 14 buiten beschouwing blijft (zie boven).

De Commissie is daarentegen van mening, met 7 stemmen tegen 5, dat genoemde maatregel het recht op onderwijs niet eerbiedigt, zoals dit door de eerste zin van artikel 2 van het Protocol in samenhang met artikel 14 van het Verdrag, wordt gewaarborgd. Zij is namelijk de mening toegedaan, op grond van haar bovenvermelde interpretatie van artikel 14 («het gebied van toepassing» en «het begrip discriminatie»: zie boven), dat het intrekken van subsidies kan worden opgevat als een «ongerechtvaardigde hardheid»: veel meer dan «in de ene of de andere streek de plaatselijke taal en cultuur te bevorderen», zou het er toe leiden «de verbreiding, of zelfs de handhaving, in het ene gebied van de taal en de cultuur van het andere gebied te belemmeren» en de «assimilatie van de minderheden in het taalmilieu tot stand te brengen». In dit verband merkt de Commissie op dat «zelfs in het geval van handhaving van kleuterklassen die niet in overeenstemming zijn met de gelaakte wetgeving» de subsidies kunnen worden ingetrokken; dat deze intrekking van toepassing is op scholen die «uit technisch en wetenschappelijk oogpunt «volkomen» de «wettelijke vereisten» in acht nemen, daar zij voor de inwerkingtreding van de wet van 30 juli 1963 subsidies ontvingen; dat het in de praktijk slechts in Vlaanderen gelegen inrichtingen betreft,

want er schijnen in Wallonië geen dergelijke inrichtingen te zijn, dat het «de Franstalige kinderen zwaar treft, zonder enig voordeel te brengen aan Nederlandstalige kinderen» en dat het «wordt toegepast door middel van een sanctie die de aard van een straf heeft, waarvan de slachtoffers trouwens geenszins de bedoelde scholen zijn, maar de Franssprekende inwoners» van de Nederlandstalige streek, en in dit geval meer in het bijzonder «alle ondergetekenden van de zes klachten» aan het Hof voorgelegd.

De Commissie brengt nog naar voren dat het betreffende Franse onderwijs «aan een behoefte voldeed», want zij kan zich niet voorstellen «dat een particuliere school duur en niet gesubsidieerd onderwijs instelt, als het aantal leerlingen onvoldoende is». Wat betreft «de wetsontduikingen» is zij van mening dat de schoolinspectie die zonder moeite zou kunnen «ontmaskeren», en, zo zij iets dergelijks ontdekt, «de sanctie van het intrekken der subsidie» zou kunnen uitspreken. Men zou echter «niet aldus» te werk gaan: «het blote feit dat een school volledig of gedeeltelijk niet gesubsidieerd onderwijs geeft in de Franse taal» zou «automatisch, als door een soort guillotine-effect» de «intrekking van de gehele subsidies» met zich meebrengen.

Vijf leden van de Commissie zien echter op het onderhavige punt geen schending; de Commissie vestigt de aandacht van het Hof op hun afwijkende meningen.

4. De uitspraak van het Hof.

13. De bij de tweede vraag bedoelde situatie houdt verband met die welke het onderwerp is van de eerste vraag. De in de eerste vraag genoemde wettelijke bepalingen maken het onmogelijk dat de Staat in het ééntalig Nederlands gebied scholen opricht of subsidieert die onderwijs geven in het Frans. De wettelijke en administratieve maatregelen waarnaar de tweede vraag verwijst, vullen deze bepalingen slechts aan; zij zijn er op gericht te beletten dat «in taal-opzicht gemengde» scholen functioneren die in een ééntalige streek — in dit geval de ééntalige Nederlandse streek — in de vorm van niet-gesubsidieerde klassen, naast het onderwijs in de taal van de streek, volledig of gedeeltelijk onderwijs geven in een andere taal. Het gaat hier dus om een aantal bepalingen dat eenzelfde doel nastreeft, namelijk de bescherming van de homogeniteit op taalgebied van de streek.

Het antwoord van het Hof op de tweede vraag is hetzelfde als hetwelk reeds op de eerste vraag werd gegeven.

Noch artikel 2 van het Protocol, noch artikel 8 van het Verdrag worden door de omstreden bepalingen geschonden.

Evenals de eerste zin van artikel 2 van het Protocol op zichzelf de vrijheid van de Staat om particuliere scholen al dan niet te subsidiëren, onverlet laat, valt de intrekking van subsidies aan scholen die niet aan de voorwaarden voldoen, waaraan de Staat het verlenen van subsidies onderwerpt — in dit geval de voorwaarde uitsluitend onderwijs te geven in overeenstemming met de taalwetgeving — buiten het kader van dit artikel.

Artikel 8 van het Verdrag wordt evenmin geschonden om dezelfde redenen als die welke hierboven in het antwoord op de eerste vraag uiteengezet worden.

Het Hof stelt ook geen schending vast van artikel 2 van het Protocol en artikel 8 van het Verdrag, in samenhang met artikel 14 beschouwd.

Het Hof heeft reeds in verband met de eerste vraag het niet-arbitraire, en dus niet-discriminatoire karakter uiteengezet van maatregelen die erop gericht zijn zeker te stellen dat in ééntalige gebieden de onderwijstaal van officiële of gesubsidieerde scholen uitsluitend de taal van de streek is. Deze maatregelen beletten Fransspreken-

de ouders niet, als zij dit wensen, aan hun kinderen onderricht in het Frans te doen geven, hetzij in niet gesubsidieerde particuliere scholen, hetzij in een school van de ééntalige Franse streek of Brussel-Hoofdstad.

De in de eerste vraag bedoelde wetgeving staat niet toe, dat in het ééntalig Nederlands gebied officiële of gesubsidieerde scholen die onderwijs in het Frans geven, worden opgericht of functioneren. De wetgeving waarop de tweede vraag betrekking heeft gaat verder: door het algeheel intrekken van de subsidies maakt zij het in dezelfde streek onmogelijk dat onderwijs in het Frans wordt gegeven in een onderafdeling van een Nederlandstalige gesubsidieerde school.

De Commissie heeft er de nadruk op gelegd dat een dergelijke intrekking de «Franssprekende kinderen» in Vlaanderen «zwaar treft», in het bijzonder omdat de meeste scholen die in Vlaanderen onderwijs in het Frans gaven, «gemengde» scholen waren.

Hoewel het Hof toegeeft dat dit een harde maatregel is kan het de mening van de Commissie niet delen, volgens welke een dergelijke hardheid door de eerste zin van artikel 2 van het Protocol in samenhang met artikel 14 van het Verdrag wordt verboden. Deze mening kan het Hof slechts delen indien de «hardheid» gelijkstaat met een arbitrair en bijgevolg discriminatoir verschil in behandeling. Het Hof heeft echter vastgesteld dat de bij de eerste vraag bedoelde wettelijke bepalingen — hoe hard zij ook zijn — op objectieve maatstaven berusten. Voor de hier bedoelde maatregel geldt hetzelfde. Het doel ervan is te vermijden dat het onderwijs dat de Staat niet wenst te subsidiëren — uit hoofde van geheel het artikel 2 van het Protocol en artikel 8 en 14 van het Verdrag in overeenstemming zijnde redenen — op enigerlei wijze profiteert van de subsidies, verkregen door het onderwijs dat wel in overeenstemming is met de taalwetgeving. Dit doel is op zichzelf aanvaardbaar en het Hof heeft niet te beoordelen of het mogelijk is dit doel op een andere wijze te bereiken.

De gevolgen van deze maatregel, zijn van dien aard dat vermeden wordt dat gesubsidieerd en niet-gesubsidieerd onderwijs in eenzelfde school gegeven worden. Zij doen geenszins afbreuk aan de vrijheid om onafhankelijk van het gesubsidieerd onderwijs, vrij onderwijs in het Frans in te stellen.

De betreffende wettelijke en administratieve maatregelen staan dus de uitoefening van de individuele door het Verdrag vastgelegde rechten niet in de weg, zodat zij het noodzakelijke evenwicht bewaren tussen het algemeen belang van de maatschappij en de gewaarborgde individuele rechten. Dientengevolge zijn zij niet onverenigbaar met de bepalingen van artikel 2 van het Protocol en artikel 8 van het Verdrag, in samenhang met artikel 14 beschouwd.

C. De derde vraag

14. De derde vraag heeft betrekking op het al dan niet bestaan, in het geval van klagers, van een schending van artikel 2 van het Protocol en artikel 8 en 14 van het Verdrag, of van één van deze artikelen.

«wat betreft de eigen regeling welke bij de wet van 2 augustus 1963, artikel 7, lid 3, aan zes Brusselse randgemeenten, waaronder Kraainem werd toegekend»,

dit alles onder voorbehoud van de voorwaarden betreffende de woonplaats waarop de vijfde vraag betrekking heeft.

1. De feiten

15. Enkele kilometers ten Oosten van Brussel gelegen, behoorde de gemeente Kraainem krachtens de wetten van 1932 tot de ééntalige Vlaamse streek. Ten gevolge van «een belangrijke emigratie van Franssprekende Brusse-

laars » naar « de minder dichtbebouwde omtrek », evenals een « spontaan verfransingsverschijnsel », verloor zij langzamerhand haar specifiek Vlaams karakter. De laatste volkstelling op taalgebied die in 1947 plaats had, bracht er de aanwezigheid van 47 % Franstaligen aan de dag. Volgens de ondergetekenden van klacht No. 1677/62 had op 31 december 1961 een « indirecte telling op taalgebied » in Kraainem plaats ondanks de wet van 24 juli 1961: het gemeentebestuur had aan de bevolking formulieren in twee talen uitgereikt en zou daarbij hebben vastgesteld dat 61,18 % van de inwoners Franstalig was. Dit percentage zou heden ten dage 65 % zijn. Harerzijds meent de Belgische Regering dat « deze zogenaamde statistieken », opgemaakt onder geheel andere omstandigheden dan die van een objectief wetenschappelijk onderzoek, « met het grootste voorbehoud » moeten worden aanvaard.

Hoe het ook zij, Kraainem valt op het ogenblik noch onder « de Nederlandstalige streek », noch onder « de Fransstalige streek », noch onder « het arrondissement Brussel-Hoofdstad », waarvan artikel 3, 4 en 6 van de wet van 2 augustus 1963 de respectieve samenstellingen bepalen. Krachtens artikel 7, lid 1 van dezelfde wet vormt Kraainem met vijf andere gemeenten in de onmiddellijke omgeving van de hoofdstad van het Rijk, te weten Drogenbos, Linkebeek, Sint Genesius-Rode, Wemmel en Wezembeek-Oppem, « een afzonderlijk administratief arrondissement », met een « eigen regeling ».

Deze regeling wordt, voor zover van belang in de leden 2 en 3 van artikel 7 gevonden. Lid 2 bepaalt hoofdzakelijk dat de zes gemeenten in kwestie een tweetalig regime zullen hebben in « administratieve aangelegenheden » en in ieder geval voor zover zulks de betrekkingen tussen de plaatselijke diensten en het publiek betreft. Lid 3, dat betrekking heeft op « onderwijsaangelegenheden » is als volgt geformuleerd :

A. De onderwijstaal is het Nederlands.

Het onderwijs in de tweede taal mag worden verstrekt naar rata van vier uur per week in de tweede graad en van acht uur per week in de derde en de vierde graad.

B. Het kleuteronderwijs en het lager onderwijs mag worden verstrekt in het Frans indien deze taal de moedertaal of de gebruikelijke taal van het kind is en indien het gezinshoofd verblijf houdt in één van deze gemeenten.

Dit onderwijs mag slechts worden georganiseerd op verzoek van zestien gezinshoofden die in de gemeente verblijf houden,

De gemeente, die vorenvermeld verzoek ontvangt, is ertoe gehouden dit onderwijs te organiseren.

Het onderwijs van de tweede landstaal wordt verplicht in de lagere scholen naar rata van vier uur per week in de tweede graad, en van acht uur per week in de derde en de vierde graad.

C. Het onderwijs in de tweede taal mag herhalingsoefeningen van de andere stof van het programma omvatten.

Voor de zes betreffende gemeenten gaat de taalcontrole, ingesteld bij Hoofdstuk 5 van de wet van 30 juli 1963, vergezeld van de controle uitgeoefend door de regerings-commissaris, vice-gouverneur van de provincie Brabant (artikel 7, lid 1 en 5 van de wet van 2 augustus 1963).

2. De door klagers voor de Commissie of via haar aangevoerde argumenten

16. Klagers uit Kraainem (klacht No. 1677/62) zijn de mening toegedaan dat deze wetgeving artikel 2 van het Protocol en artikel 8 en 14 van het Verdrag schendt. In hun ogen vormt « de Brusselse agglomeratie » « een ondeelbare eenheid ». De wet van 30 juli 1963 (artikel 4 en 5) en de wet van 2 augustus 1963 (artikel 3, 6 en 7) hebben daarvoor echter « ten minste drie verschillende regelingen voorgeschreven: die voor Brussel-Hoofdstad, die voor de zes bovenvermelde gemeenten, waaronder Kraai-

nem, en die voor de andere « randgemeenten », waaronder Alsemberg en Beersel, die tot de Nederlandstalige streek blijven behoren. Een dergelijk systeem zou uiting zijn van de wil om de feiten te « maskeren »; in haar wens om de « Vlaamse herovering » te verzekeren van de « aangrenzende gemeenten, waar de Brusselse overbevolking heen trok », zou de overheid de hoofdstad hebben « ingesloten » « in een soort ijzeren band » die des te straffer is nu de wet van 24 juli 1961 de volkstellingen op taalgebied heeft afgeschaft.

« Hoewel naar verhouding beter » dan dat van Alsemberg en Beersel, is het statuut van Kraainem « het top-punt van waanzin », want het zou erop gericht zijn een meerderheid, en niet een minderheid, Franstaligen te « beschermen ». Deze bescherming zou trouwens zeer onvoldoende zijn; zij zou neerkomen op « faciliteiten van geringe omvang », ten onrechte « belangrijke concessies » genoemd. In de eerste plaats betreft artikel 7, lid 3-B van de wet van 2 augustus 1963 slechts het kleuter- en lager onderwijs; de middelbare en technische scholen van Wemmel, Wezembeek-Oppem en Sint Genesius-Rode volgen een ééntalige Vlaamse regeling, zoals dat het geval zou zijn met inrichtingen die in Kraainem, Drogenbos en Linkebeek zouden worden opgericht. Zelfs op het gebied van kleuter- en lager onderwijs zou artikel 7, lid 3-B niet voldoen: het neemt als maatstaf de moedertaal of de gebruikelijke taal, hetgeen niet de volkomen vrijheid van keuze der ouders waarborgt en waarvan de scherpe taalcontrole de strengheid verzwakt. Trouwens de plaatselijke autoriteiten zouden zich dikwijls « terughoudend » betonen bij het openen van Franse klassen in de zes gemeenten. Bovendien legt artikel 7, lid 3-B in deze klassen onderwijs van het Nederlands op naar rata van vier uur per week in de tweede graad en van acht uur in de derde en vierde graad; « het onderwijs van de tweede taal » zou dus « veel meer tijd » in beslag nemen dan dat van de eerste, « daar het onderwijs van het Frans » « de zes uur van de Belgische lagere school-programma's niet te boven zou gaan ». Deze situatie zou des te meer « abnormaal » zijn aangezien het onderwijs van Frans in de Nederlandse klassen van Kraainem facultatief is (artikel 7, lid 3-A van de wet van 2 augustus 1963). Kortom, het Belgische Parlement zou trachten de kinderen te « doen buigen » voor « de vereisten van de territorialiteit »: gedwongen « bepaalde verkregen rechten, die zo voor de hand liggen en zo belangrijk zijn » te erkennen, zou het deze slechts « voorlopig » dulden om « ze zo spoedig mogelijk te doen verdwijnen ». Ten slotte zouden de Franse klassen van Kraainem slechts werktuigen zijn tot « het doen verliezen van de persoonlijkheid », slechts « verscherpte overgangsklassen ». Klagers zouden dan ook weigeren hun kinderen daarheen te sturen; om een « behoorlijk onderwijs in het Frans » te genieten, zouden deze kinderen « dagelijks lange en dure reizen naar één der 19 Brusselse gemeenten » maken, ten koste van een « ontwrichting van hun privé-leven en hun gezinsleven » en dat van hun ouders.

3. De door de Belgische Regering en de Commissie voor het Hof aangevoerde argumenten

17. Voor de Commissie verklaarde de Belgische Regering dat de taalregeling van het onderwijs in Kraainem geen der drie genoemde artikels schendt. In hoofdzaak concluderend dat deze artikelen geenszins van toepassing zijn (zie boven), bracht zij enkele subsidiaire argumenten naar voren. Zij deed hoofdzakelijk uitkomen dat de taalcontrole niet zo willekeurig wordt uitgeoefend als klagers beweren, dat de Franse klassen in Kraainem geenszins werktuigen zijn tot het doen verliezen van de persoonlijkheid en dat het Belgische Parlement niet de

« Vlaamse herovering » van de omgeving van Brussel nastreeft.

Voor het Hof behandelde de Belgische Regering de onderhavige kwestie nauwelijks; zij verwees uitdrukkelijk naar het oordeel van de meerderheid van de Commissie.

18. De *Commissie* acht namelijk dat de « eigen regeling » omschreven bij artikel 7, lid 3 van de wet van 2 augustus 1963, niet in strijd is met de vereisten van het Verdrag en het Protocol; zij bleef voor het Hof bij de mening die zij op dit punt in haar rapport te kennen had gegeven.

Oordelend dat de klachten « ongegrond moeten worden verklaard » voor zover zij berusten op artikel 2 van het Protocol (zie boven), acht de Commissie het nodig noch de « bijzondere omstandigheden die hen van elkaar onderscheiden » noch de verschillen « tussen de wetgeving van 1932 en die van 1963 » te onderzoeken. Zij merkt evenwel op dat krachtens de wet van 2 augustus 1963 « klagers uit Kraainem voor hun kinderen onderwijs in het Frans kunnen krijgen, tenminste op de lagere school ».

Wat betreft artikel 8 van het Verdrag, zouden klagers « zich over geen inmenging van de Staat in hun privé-leven en hun gezinsleven » kunnen beklagen, aangezien met het middelbaar onderwijs hier geen rekening dient te worden gehouden (zie boven) en aangezien Kraainem heden ten dage Franstalig lager onderwijs heeft. Klagers zouden « niet één detail » betreffende de « terughoudendheid » geven die zij de plaatselijke autoriteiten verwijten en bovenal zouden zij niet verklaren « dat hun kinderen ter plaatsse geen onderwijs in het Frans kunnen genieten ». Bovendien zouden zij « in pincipe niets te vrezen » hebben van de taalcontrole als zij waarlijk Franstalig zijn; voor het geval « één van hen » zich « het slachtoffer » zou noemen « van een onjuiste beslissing van de taalinspectie, wordt hun intern beroep mogelijk gemaakt ». De klacht betreffende het intensieve onderwijs van het Nederlands in de Franse klassen van Kraainem zou evenmin gerechtvaardigd zijn: de Commissie vindt het « vanzelfsprekend dat een tweetalige Staat als België maatregelen neemt, vooral in de tweetalige gebieden, om zijn inwoners de gelegenheid te geven de beide landstalen te leren »; « hoogstens zou men zich kunnen verwonderen », volgens de Commissie « dat in de Nederlandse scholen van Kraainem het onderwijs van de Franse taal facultatief is ». De verplichting « de tweede landstaal » te leren zou de « persoonlijkheid, het privé leven van de leerling » niet schaden; « het algemeen onderwijs wordt in het Frans gegeven » en de ouders zouden in de meeste gevallen « er voor kunnen zorgen dat de kinderen een grondige kennis van hun moedertaal verkrijgen ». « In ieder geval » zouden klagers « aan de Commissie geen enkel geval hebben gesignaleerd waarin deze mogelijkheid niet bestond ».

De Commissie onderzoekt tenslotte of er op het onderhavige punt al dan niet een schending bestaat van artikel 14 van het Verdrag *juncto* artikel 2 van het Protocol of *juncto* artikel 8 van het Verdrag. Bepaalde voorschriften van de omstreden regeling lijken haar « de wens van de Belgische Staat » weer te geven, « om de handhaving van de Nederlandse taal te verzekeren », en zelfs de « minderheden tegen hun wil in het plaatselijk taalmilieu » te assimileren. Elf leden van de Commissie zijn echter van mening dat hieruit geen met artikel 14 strijdige discriminatie voortvloeit. Zeven van hen achten het « normaal dat de wet het onderwijs van de Nederlandse taal verplicht stelt in gemeenten, waar deze taal door een belangrijk gedeelte en soms door de meerderheid der inwoners wordt gesproken ». De afwezigheid in Kraainem van « en officieel of gesubsidieerd middelbaar onderwijs in het Frans » komt de Commissie evenmin onverenigbaar met artikel 14

voor: « als aangenomen wordt dat de weigering van de Staat om lager onderwijs in het Frans in te stellen of te subsidieeren » geen discriminatoir karakter draagt, dan is dit, a fortiori, het geval met het « middelbaar onderwijs ». Weliswaar « maakt de Staat » in dit opzicht « een onderscheid » ten nadele van de Franstalige leerlingen; het zou echter « een gunst » betreffen, « die de wet aan de Vlaamstalige inwoners verleent » en « niet een hardheid, die de Franstaligen in het genot van de bij het Verdrag gewaarborgde rechten belemmert ». « Volgens de aan de Commissie verstrekte inlichtingen » bestaat er trouwens Nederlands middelbaar onderwijs in slechts drie der gemeenten, genoemd in artikel 7, lid 1 van de wet van 2 augustus 1963, te weten Wemmel, Wezembeek-Oppem en Sint Genesius-Rode. De Nederlandstalige ouders in Kraainem woonachtig moeten dus ook, om hun kinderen middelbaar onderwijs te doen volgen, « deze naar min of meer ver verwijderde scholen sturen »; deze situatie zou geenszins verband houden « met de taalkwestie ». Vier andere leden van de Commissie komen ook, hoewel langs andere wegen, tot de conclusie dat de regeling van de zes Brusselse randgemeenten niet in strijd is met het Verdrag. Daarentegen is één lid het niet eens met deze conclusie: hij is in wezen van mening dat klagers uit Kraainem, « hoewel in mindere graad dan vóór 1963 », « het slachtoffer » blijven « van een met artikel 14 van het Verdrag onverenigbare discriminatie ». De Commissie vestigt de aandacht van het Hof op deze verschillende persoonlijke meningen.

4. De uitspraak van het Hof

19. Onder voorbehoud van de voorwaarden betreffende de woonplaats, waarop de vijfde vraag betrekking heeft, schendt de eigen regeling, die artikel 7, lid 3, van de wet van 2 augustus 1963 toekent aan zes Brusselse randgemeenten, in het geval van de ondertekenaars van klacht No. 1677/62 geen van de drie artikelen, waarop deze zich voor de Commissie beriepen.

Evenmin als de wettelijke en administratieve bepalingen bedoeld in de eerste en tweede vraag, impliceert de regeling betreffende de zes gemeenten een weigering van het door de eerste zin van artikel 2 van het Protocol gewaarborgde recht op onderwijs, of een inbreuk op het door artikel 8 van het Verdrag beschermde recht op eerbiediging van het privé leven en gezinsleven.

In dit verband wijst het Hof er allereerst op dat de Franstalige kleuterscholen en lagere scholen in de zes gemeenten toegankelijk zijn voor de kinderen van de ondertekenaars van klacht No. 1677/62. Het recht op onderwijs van deze kinderen, in de betekenis van de eerste zin van artikel 2 van het Protocol, blijkt aldus geëerbiedigd te zijn.

Een inmenging in de uitoefening van het recht op eerbiediging van het privé leven en het gezinsleven, beschermd door artikel 8 van het Verdrag, kan in het onderhavige geval evenmin vastgesteld worden. Door de schending van deze tekst voor de Commissie aan te voeren, hebben klagers de strekking ervan miskend. Een kind te verplichten tot de grondige studie van de landstaal die niet de zijne is, kan niet een poging genoemd worden tot « het doen verliezen van de persoonlijkheid ». Wat betreft de beslissing van bepaalde klagers hun kinderen liever naar een Franstalige school in Brussel-Hoofdstad te sturen, dan naar een school die valt onder artikel 7, lid 3-B van de wet van 2 augustus 1963, deze is gebaseerd op hun eigen keuze en niet op een inmenging van de overheid in hun privé-leven en gezinsleven.

Tenslotte moet onderzocht worden of de maatregelen in kwestie artikel 2 van het Protocol of artikel 8 van het Verdrag in samenhang met artikel 14 schenden.

Ook hier moet het antwoord negatief luiden.

De zes betreffende gemeenten behoren tot een traditio-

neel Nederlandssprekende streek. Het grote aantal Franssprekenden dat zich daar bevindt in overweging nemend, heeft de wetgever voor deze streek een regeling ingesteld die afwijkt van het territorialiteitsprincipe. De instelling van officieel of gesubsidieerd onderwijs in het Frans is onderworpen aan de indiening van een aanvraag, uitgaande van zestien gezinshoofden die in de betreffende gemeente gevestigd zijn; bovendien gaat dit onderwijs gepaard met een verplichte grondige studie van het Nederlands. Dusdoende gaat de wet niet een kader te buiten dat volgens objectieve maatstaven tot stand kwam en gebaseerd is op het algemeen belang. Bovendien zijn de instelling en de handhaving van in het Frans gegeven onderwijs in genoemde gemeenten mogelijk. Tenslotte is het feit, dat aan dit onderwijs een grondige studie van het Nederlands verbonden is, terwijl de studie van het Frans in de Nederlandse scholen van dezelfde gemeenten facultatief blijft, geen discriminatie, aangezien deze laatsten tot een streek horen die bij traditie Nederlands spreekt.

Wat betreft het argument, gebaseerd op de afwezigheid in Kraainem van officieel of gesubsidieerd middelbaar onderwijs in het Frans, herinnert het Hof eraan dat artikel 2 van het Protocol de verdragsluitende Staten niet verplicht scholen op te richten: dit is een kwestie die aan de beoordeling van de bevoegde nationale overheid overgelaten wordt. Het Hof stelt nogmaals vast dat in België de schoolplicht hoofdzakelijk betrekking heeft op het lager onderwijs. Zij merkt overigens op dat Kraainem thans evenmin middelbaar onderwijs in het Nederlands heeft.

D. De vierde vraag

20. De vierde vraag heeft betrekking op het al dan niet bestaan in het geval van klagers van een schending van artikel 8 en 14 van het Verdrag, of van één van deze artikelen,

« wat betreft de voorwaarden waaronder kinderen van wie de ouders buiten het arrondissement Brussel-Hoofdstad wonen in de scholen van dit arrondissement kunnen worden ingeschreven (artikel 17 van de wet van 30 juli 1963) ».

1. De feiten

21. De tekst van het tweede, derde, vierde en vijfde lid van artikel 17 van de wet van 30 juli 1963 luidt als volgt: « Telkens als de moedertaal of de gebruikelijke taal van het kind het taalstelsel van zijn onderricht bepaalt, mag het schoolhoofd slechts tot inschrijving in een bepaald stelsel overgaan na voorlegging:

a) hetzij van een getuigschrift van het schoolhoofd van de inrichting die de leerling verlaat, waarbij wordt bevestigd dat deze al zijn vorige studien in de taal van dtt stelsel heeft gedaan;

b) hetzij van een taalverklaring van het gezinshoofd, geïmprimeerd door de taalinspectie telkens als deze de echtheid van die verklaring niet in twijfel trekt;

c) hetzij van een beslissing van de commissie of van de in artikel 18 vermelde jury.

Wanneer het kind voor de eerste maal wordt ingeschreven in een kleuterschool, mag het schoolhoofd het kind nochtans inschrijven op voorlegging van een taalverklaring die binnen één maand voor nazicht aan de taalinspectie zal worden bekendgemaakt.

Voor de leerlingen die zich laten inschrijven in een school van het arrondissement Brussel-Hoofdstad en wier ouders buiten dit arrondissement verblijven, zal de onderwijstaal de taal van de streek van de verblijfplaats van de ouders zijn, behoudens andersluidende door de taalinspectie goedgekeurde verklaring van het gezinshoofd. De Koning bepaalt de vorm van het getuigschrift en van de verklaring, die de nodige inlichtingen moeten bevatten ten

einde het nagaan van echtheid ervan te vergemakkelijken.»

Ter toepassing van dit laatste lid werd op 30 november 1966 een Koninklijk Besluit genomen; twee andere Koninklijke Besluiten van dezelfde datum bepaalden het statuut en de voorschriften betreffende de werkwijze der taalinspectie, genoemd in artikel 18 van de wet van 30 juli 1963.

2. De door klagers voor de Commissie of via haar aangevoerde argumenten

22. Volgens klagers schenden deze bepalingen artikel 2 van het Protocol en artikel 8 en 14 van het Verdrag. In het arrondissement Brussel-Hoofdstad « is de onderwijstaal », in principe, « het Nederlands of het Frans, al naar de moedertaal of de gebruikelijke taal van het kind » (artikel 5 van de wet van 30 juli 1963). Het systeem van de moedertaal of de gebruikelijke taal nu, verzekert de ouders niet een algehele vrijheid van keuze: de verklaring van het gezinshoofd moet « het vaststellen van een feit » zijn, en niet « de uitdrukking van een wens », en de taalinspectie gaat de juistheid hiervan na (artikel 17 en 18 van de wet van 30 juli 1963). Deze controle die klagers op zichzelf « afschuwelijk » achten, zou daarenboven aanleiding geven tot « willekeur », te meer daar de moedertaal van de gebruikelijke taal kan verschillen en er talrijke tweetalige gezinnen zijn. Wat betreft het beroep waarvan de mogelijkheid, door de wet van 30 juli 1963 (artikel 18) en door die van 23 december 1946 (Raad van State) wordt geboden, dit zou geen schorsend effect hebben en trouwens evenmin de onjuiste grondslag van het bestreden systeem wegnemen.

De ingediende klachten zijn echter voornamelijk gericht tegen het vierde lid van artikel 17 van de wet van 30 juli 1963, dat betrekking heeft op het speciale geval waarin ouders die hun kind aan een school in Brussel-Hoofdstad wensen toe te vertrouwen, buiten dit arrondissement wonen. Dit lid voert nog een belemmering in op de uitoefening van de vrijheid van keuze der klagers: als deze hun kinderen voor onderwijs naar de hoofdstad sturen, dan is de onderwijstaal normalerwijze die van de streek waar zij wonen: in dit geval het Nederlands. Ongetwijfeld kan het gezinshoofd een verklaring in tegengestelde zin afleggen, maar hij zal op de hierboven beschreven wijze de toestemming van de taalinspectie moeten verkrijgen. Om het « wettelijk vermoeden » ingesteld bij het vierde lid van artikel 17, te weerleggen zal hij een « tegen-bewijs » moeten leveren, een in de ogen van klagers « zuiver discriminatoire » procedure. « In twijfelgevallen of in ingewikkelde gevallen — en deze zijn in België niet zeldzaam — geeft het genoemde vermoeden de doorslag.

Voor kinderen die van een in ééntalig Vlaams gebied gelegen kleuterschool komen zou het sturen naar Brussel een nog meer precaire oplossing zijn vanwege het tweede en derde lid.

Kortom, artikel 17 zou erop gericht zijn het gezinshoofd het « elementaire recht » te ontnemen « om de vrucht van zijn vlees naar zijn intellectuele gelijkenis te doen zijn », « zelfs ten koste van de ontvracting van het gezin. »

De ondertekenaars van klacht No. 2126/64 merken niettemin op dat « 1253 kinderen uit Vilvoorde de Franstalige onderwijsinrichtingen van Brussel of Walloni » bezoeken ». Voor het transport van de kinderen tussen drie en negen of tien jaar huurden zij autobussen; bovendien stelden zij toerbeurten in om toezicht te houden op het instappen op de verschillende vertrekpunten en het uitstappen op de aankomstpunten. Andere klagers schijnen dezelfde oplossing te hebben gekozen.

(Slot in het volgend nummer.)